

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/29, p. 349-372

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12704>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

This article was checked by iThenticate.

İNSAN TELAKKİLERİ BAĞLAMINDA BÜYÜK DİNLER, BAZI FELSEFİ DÜŞÜNCELER VE İDEOLOJİLERİN İNSANA BAKIŞLARI ÜZERİNE*

Mustafa KAYHAN^{1**}

ÖZET

Bu makalede insan meselesi ve ilgili hususlara temas edilmiştir. Bu bağlamda İslam dinine göre insan sözcüğü ile onun müradifleri olan diğer kelimelerin sözlük ve terim manaları araştırılmıştır. Bu arada insanın menşei, nitelikleri, çevresindeki öğeler, faaliyet alanları, insan bilimlerinin doğuşu ve gelişmesi gibi konular da ele alınmıştır. İnsanı en iyi şekilde tanıttığı için Kurân ayetlerinden kısmen istifade edilmiştir. Hz. Peygamberin sözleri olduğu için hadislerden yararlanılmıştır. İnsanın henüz keşfedilmeyen nice köşe ve kuytularının bulunduğu, neredeyse bir sabite haline gelmiştir. Nitekim Alexsis Carrel (1873-1944)'ın çok önceden yazdığı esere “İnsan Denen Meçhul” adını uygun görmesi, bu manada hayli ilginç bulunmuştur. Bu araştırmada insanla ilgili her şeyin halledildiği asla düşünülmemiştir. Aksine çok önemli görülen bazı konu ve meselelere genel anlamda ışık tutulmuştur.

Bu etütte insan meselesi ve onunla ilgili konuların daha iyi kavranması ve bütüncül bir bakış açısı geliştirilmesi için büyük dinler, bazı felsefeler ve ideolojilerdeki insan telakkilerine de temas edilmiştir. Büyük dinler ile İslamiyet, hıristiyanlık, yahudilik, budizm, hinduizm gibileri kastedilmiştir. Dinler ister ilahi ister beşeri kaynaklı olsun hep insanı gündeme almışlardır. Onunla ilgilenmeden, hakkında yazmadan duramamışlardır. Bazı felsefelerde insanın nasıl değerlendirildiğinin araştırılmasıyla devam eden çalışma, en nihayet kimi ideolojilerin insana bakışlarının incelenmesiyle son bulmuştur. Felsefe, insanın hayata bakışını ve onun hikmetli işlerini konu edinmiştir. İdeolojiler, kısmen insana yararlı olsalar da insanlık, son yüzyıllarda ideolojilerden çektiği kadar hiçbir şeyden çekmemiştir. İnsanın olduğu her yerde ona ilişkin bir değerlendirmenin var olacağı ön kabulünden hareketle burada insana dair olumlu veya olumsuz, doğru veya yanlış telakkilerden söz edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplum, İnsan, Din, İslam, Yahudilik, Hıristiyanlık, Felsefe, İdeoloji

* Bu makale, yazarın “Kurân’da Çevre Kavramı ve Çevre İnsan İlişkisi” adlı doktora tezinin birinci bölümünün 39-67’nci sayfaları arasındaki “İnsan” konusunun yeniden gözden geçirilmiş, düzenlenmiş halinden oluşturulmuştur ve USOS 2017’de İspanya’da sözlü tebliğ olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, el-mek: m61kayhan@hotmail.com

---

**ABOVE THE LOOKS ON HUMAN BEINGS ACCORDING TO THE
GREAT RELIGIONS, SOME PHILOSOPHICAL THOUGHTS AND
IDEOLOGIES IN THE CONTEXT OF HUMAN BEINGS**

ABSTRACT

In this article, human affair and related issues have been contacted. In this context, according to Islamic religion, dictionary and the terminology of human word and other words which are its explanations have been researched. In the meantime, the subjects such as the origins and qualities of man, the elements around him, his fields of activity, birth and development of human sciences are also discussed. It has been partly exploited in Qoranic verses because it best introduced the human being. It was partly benefited from the hadiths as it was also the words of our Prophet. Relevant verses and hadiths were also used as the place came. The nice corners and nooks of man that have not yet been discovered have become a constant. As a matter of fact, fact that Alexis Carrel (1873-1944)'s very earlier essay entitled "Unknown to Human Being" was found to be very interesting in this respect. In this research, it has never been thought that everything related to man has been taken care of. On the contrary, some issues and issues that are considered very important are shed light on general meaning.

In this study, great religions, human philosophies in some philosophies and ideologies have also been touched upon in order to develop a better understanding of the human affair and its issues and a holistic view. With great religions, Islam, Christianity, Judaism, Buddhism, Hinduism are meant. Religions, whether they are divine or human, are always on the agenda. They did not hesitate to write about it without paying attention to it. The ongoing study of how people are assessed in some philosophies has finally ended with the examination of the views of some ideologists. Philosophy has been the subject of man's view of life and his wisdom. Ideologies, although partly useful to humans, have not attracted anything from the ideologies of the last century. From the premise that there will be an evaluation of him wherever he is, he has tried to talk about positive or negative, correct or false claims about man here.

STRUCTURED ABSTRACT

In this article, we have been in touch with the question of human nedir in general terms. In this context, the answer to this question has been sought. Again, the question of how a person is a being, whether it harms herself, society and the environment has been discussed. It is emphasized here that people are not affected by religions, philosophical thoughts and ideologies. It has been assessed that there is a close relationship with the ideology that man loses to himself, society and the environment.

The world has become a problem-stricken world today. Global warming, caused by human beings from one side, has deeply shaken the universe. The innocent creatures on the earth have been influenced by

humanity's troubles by taking their share of their share. Despite all this, humanity has not even been able to perceive the problems and responsibilities. It is necessary to take a look at the people who are struggling with such problems from different angles. Because the direction does not point at all. Serious efforts have been made on issues before anything is too late, but these are not enough

It has always been pointed out that the main source of problems at home is the perception of man, self, nature and other beings. As long as this is ignored, a healthy door will not be opened to any problem. That is, one should be saved from selfishness. Even more important than this, one should never put himself away from the message of the god and the messenger. Even this will lead to a considerable distance in solving human-induced problems. But today humanity is never interested in these aspects of the event. In this respect, in the context of human telecom, in addition to its general meaning, some results have been reached in this study of the views of human beings of great religions, philosophical thoughts and ideologies. These results have been declared under the four main headings below.

First of all, people are focused on the general meaning. Man is defined in different ways. Every scientist has evaluated a person from his own window. But it has also become the closest person to the right. In addition, two models and proverbs have been mentioned about the origin of man. Theories have been put forward that the first is the model of creation, the other is that man comes from another entity. According to the model of creation, man is created by the earth and by God. In the other thesis, it is expressed that a person has reached a natural resultant existence. It has been forbidden by many people. Again, human beings have been regarded as an entity that operates in many areas. The existence of many elements that make up the human environment is emphasized. Many scientists related to human beings have been established and people have been tried to be determined in accordance with the rules of this science.

Secondly, the views of the great religions have been evaluated. Every religion has evaluated people from their own window. But religions originating from the divine, especially Islam, have been the highest value religion. Judaism and Christianity, which are corrupted or changed religions, have attempted to explain people within certain boundaries. In particular, the church has even been able to talk about the subjugation of man. Religions, born in other national or local areas and becoming universal, have also attempted to explain human beings within certain principles. In this respect, human beings, both divine or muharref religions, people have taken the world and the hereafter to the fore. The efforts of the religions to heal the human being have always been stigmatized by the negative actions of the people. In this context, a bipolar world was formed. There are religions that call for the happiness of the world and the hereafter and want to be moral. On the other hand, idolatry and idolatrous religions, which deny the afterlife of man's concern for this world happiness.

Thirdly, some philosophical considerations have been spoken of. The philosophical systems that have changed since the First Era have

taken their place in the initiative to explain the human being. In the early age philosophies, a thought that treated man with greater respect was rendered a judge. On the other hand, in the philosophy of enlightenment, and especially in positivist philosophy, human beings are shown as being not in need of God. This philosophy later mentioned that man is dominated by nature. This has led to environmental problems. In this context, it is stated that environmental problems are actually a problem arising from the self-positioning of the person. On the other hand, in the philosophy of religious transference, human beings are given a more respected position because of the interpretation of sacred texts. Philosophers sometimes perceived man as being independent of God. Such philosophies have even found their application in the world. Again some philosophies have been more consistent and they have said that man is a being in need of God. They are also said that the purpose of human arrival in the world is to represent and place a high moral.

Fourthly, some ideologists perceived human perception. Ideologies have also resorted to evaluating people. While some ideologies have given a very positive place in the humanitarian scene, others have shown a more negative viewpoint. Many ideologies produced and advocated in our world have always harmed people. It may be that people do not even benefit. On the contrary, he has not brought him any other benefit from harm. People have fought out for their ideology and have passed on to the blood of other human siblings. Hitler and socialist ideologues are bad at this point. In the same way, colonialism and materialist ideologies have worked hard to dominate the human or the world and have extinguished the lives of millions of people. Despite these negativities, some ideologies illuminate humanity. Muhammad's ideology in this limited manuscript was considered the clearest and most vivid example in terms of its historical significance. This ideology is theoretically based on the Qur'an and practically in the Qur'an. It is an ideology shaped by the practices of Muhammad. In this ideology, respect for man and love are taken as basis.

In this article, human affair and related issues have been contacted. In this context, according to Islamic religion, dictionary and the terminology of human word and other words which are its explanations have been researched. In the meantime, the subjects such as the origins and qualities of man, the elements around him, his fields of activity, birth and development of human sciences are also discussed. It has been partly exploited in Qoranic verses because it best introduced the human being. It was partly benefited from the hadiths as it was also the words of our Prophet. Relevant verses and hadiths were also used as the place came. The nice corners and nooks of man that have not yet been discovered have become a constant. As a matter of fact, fact that Alexis Carrel (1873-1944)'s very earlier essay entitled "Unknown to Human Being" was found to be very interesting in this respect. In this research, it has never been thought that everything related to man has been taken care of. On the contrary, some issues and issues that are considered very important are shed light on general meaning.

In this study, great religions, human philosophies in some philosophies and ideologies have also been touched upon in order to develop a better understanding of the human affair and its issues and a holistic view. With great religions, Islam, Christianity, Judaism,

---

Turkish Studies

Buddhism, Hinduism are meant. Religions, whether they are divine or human, are always on the agenda. They did not hesitate to write about it without paying attention to it. The ongoing study of how people are assessed in some philosophies has finally ended with the examination of the views of some ideologists. Philosophy has been the subject of man's view of life and his wisdom. Ideologies, although partly useful to humans, have not attracted anything from the ideologies of the last century. From the premise that there will be an evaluation of him wherever he is, he has tried to talk about positive or negative, correct or false claims about man here.

Keywords: Society, Human, Religious, Islam, Judaism, Christianity, Philosophy, Ideology

1. Genel Manada İnsan

Maddi ve manevi yapısıyla belki de davranışlarıyla insan, oldukça karmaşık ve konkr bir varlık olarak telakki edilmiştir. Bu çerçevede o, birden fazla ilimde konu edinilmiş ve bu bilimlerin sayısı, gün geçtikçe de artmaktadır. Bu makalede fazla detaya inmeden ve gerekli olanı dışarıda bırakmadan insanın tanımı, insanın nitelikleri, faaliyet alanları, bilimleri ve dinlere, felsefi sistemlere ve ideolojilerde insan konusu tetkik edilmiştir. Burada genel manada insanı incelemekle, belli ölçüde insanın neden olduğu sorunların ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Zira Kurân'a göre insanın anlaşılması, aynı zamanda diğer alanlarda insanın nasıl telakki edildiğinin bilinmesini gerektirmiştir.

İnsan konusu, yeryüzünde var edilişinden ve orada yerleşik hayata geçmesinden beri devamlı incelenmiş ve halen daha araştırılmaya devam edilmekte olan bir vakiadır. İnsana ilişkin konuların, bilim dalı hâlinde değerlendirilmesi ise çok eski çağlardan beri devam etmektedir. İnsanı tetkik eden beşeri bilimlerin konusu, bir hayli geniştir ve birçok ilgi alanı vardır. Var oluşundan beri insanlık, daima kendini bilmek istemiştir. Onun bu merakı, kendisini gelecekte de tanımaya sevk edecektir. İnsanın bu doğrultudaki en önemli meselesi, "insan nedir?" sorusu olmalıdır. Bu soru, hem objenin hem de süjenin insan olması hasebiyle yeterli cevap verilemediği söylenmektedir. Bu bağlamda insana ilişkin yazdığı eserde Colhaoun, "insan nedir?" sorusunun çok normal bir soru olduğunu söylemektedir (Calhoun, 1965, s.1). Bununla birlikte bazıları ise bunun, muhteşem bir soru olduğu ifade etmiştir (Berkok, 1960, s.8).

1.1. İnsanın tanımı ve menşei

İnsan ve insanla ilgili sözcüklerin çoğu dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu sözcükler dilimizde geniş bir şekilde kullanılmaktadır (Doğan, 1996, s.134, 579; Ağakay, 1969, s.99). Bazı yabancı dillerde insan için değişik sözcükler kullanılmaktadır. Kurân'da da insan kelimesi fazlaca kullanılmıştır (Abdülbâkî, 1982, s.93-94). Kurân'da ayrıca, insan bağlamında beşer, nâs, ünâs, enâsî ve ins sözcükleri de istimal edilmektedir. Türkçe sözlüklerde insan sözcüğüne "akıl ve fikir sahibi, konuşarak anlaşılan yaratık" (Doğan, 1996, s.546; Ağakay, 1969, s.374) gibi bir mana verilmiştir.

Arapça sözlüklerde de insan ve beşer kelimeleri için kimi anlamlar ön görülmüştür. Semantik bir inceleme yapılmadığı için bu kelimelerin sadece bazı anlamlarına temas edilmiştir. İnsan sözcüğü, enise kökünden türemiş ve insiyân mastarından alınmıştır. Bu ise ünsiyet beslemek anlamında kullanılmaktadır. Mesela bu kökte yatışmak, sevinmek, yalnızlığı gidermek, cinnin zıddı, evlenmemiş kız, düşünen canlı varlık (Mustafa ve Zeyyât, 1960, c.I, s.30-31. Karş. Cevherî, 2009, c.II, s.901; İbn Manzûr, 2001, c.V, s.10; Zebîdî, 1891, c.IV, s.99) gibi manalar vardır. Yine Arapçada insan manasında kullanılan beşer sözcüğüne ise sevinmek, mutlu olmak, güzel olmak, topraktan bitki çıkmak, sarmak, yağmuru haber vermek, sevabı vermekle müjdelemek, müjdeli haber, cildin dışı,

müjde ve her yönüyle güzel kadın (Mustafa ve Zeyyât, 1960, c.I, s.57-58; Güvenç, 1991, s.317) gibi anlamlar verilmiştir.

Allah'ın yeryüzünde var ettiği bu varlığa, mezkûr adın takılmasına dair bazı açıklamalar yapılmıştır. İbn Abbas (618-668)'a göre Allah'ın ondan söz alması ve o sözü unutmaması sebebiyle bu varlığa insan denildiğini ifade etmiştir. Bu sahabe müfessir, insanın unutmama kökünüle alakalı olduğunu düşünmüştür. Nitekim ulema da insan kelimesinin, if' ilâl vezninde insiyân kökünden geldiğini ve bu kelimenin unutmama anlamı taşıdığını söylemektedirler (Cevherî, 2009, c.II, s.901; İbn Manzûr, 2001, c.VI, s.11; Zebîdî, 1891, c.IV, s.99).

Beşer sözcüğü Arapçada insan anlamında kullanılmıştır. Bu kelime, beşera fiilinden türemiş olup, insanın derisi, halk ve yaratılmışlar anlamlarında istimal edilmiştir. Tekil olarak hem kadını hem de erkeği ifade etmek için dilde belirlenmiştir. İbn Seyyid (ö734/1334), beşer kelimesinin insan anlamında olduğunu, beşerân ve ebşâr şeklinde tesniye ve çoğul yapıldığını belirtmiştir. İbn Berzec ise beşeret kelimesinin çoğulunun beşer olarak geldiğini ve insan derisinin görünür kısmına denildiğini ifade etmiştir (Cevherî, 2009, c.II, s.590; İbn Manzûr, IV, 59- 60; Zebîdî, 1891, c.III, s.44).

Bazı bilginler, insan ile beşer kelimesi arasındaki ayrıma dikkat çekmişlerdir. “Kişi, gövdesi ve dış görünüşüne göre beşer, âdemî varlığı, fazileti, erdemi, kemali, olgunluğu ve yeteneğine göre ise insan olarak adlandırılmıştır.” Kimi yazarlar, insan ve beşer kavramlarını bu belirlenime göre tarif etmiştir. “İnsan denildiğinde olağan dışı, üstün ve muamma oluşuna vurgu yapılmıştır. Bu, özel bir tanım olduğundan tabiatın diğer fenomenleri bunun kapsamına dâhil edilmemiştir. Fakat beşer ifadesi ile eylemde bulunan ve iki ayaklı olan canlı varlık murat edilmiştir.” (Şeriati, 1985, s.16-17). Buna göre Âdem'in varlık yapısında ve neslinde ortaya çıkan iki husus, insan ve beşer kelimeleri ile ifade edilmiştir. Bundan ötürü insan kelimesinin, Âdem'in ahlâkî ve manevi, beşer kelimesinin ise maddi ve hayvanî kısmı için daha ağırlıklı olarak kullanılacağı beyan edilmiştir.

Arapçada insanı ifade etmek üzere kullanılan diğer bir sözcüğün de nâs olduğu belirtilmiştir. İnsan kelimesinin çoğulu olarak insanlar anlamına gelen nâs, sosyolojik olarak kitle manasına alınmıştır. Bu bakımda kitle için sınıfına ve toplumsal durumlarına bakılmaksızın bütün halk veya halk toplulukları manasında istimal edilmiştir (Şeriati, 1988, s.51). Arapçada insan sözcüğüyle aynı kökten gelen diğer bir sözcüğün de ins olduğu beyan edilmiştir. Sözlüklerde bunun tekilinin insî ya da enesî olduğu ve beşer anlamına geldiği tartışılmıştır. Ezherî ise ins, enes ve insan kelimelerinin inâs kökünden türediğini ve onun da görmek anlamında olduğunu belirtmiştir. İnsana ins denilmesini, insanın eşyayı ve varlığı görmesine ve başkalarınca da görülmesiyle açıklamıştır (Cevherî, 2009, c.II, s.902; İbn Manzûr, 2001, c.VII, s.12-16; Zebîdî, IV, 98).

Bazı ulema insanı, sadece morfolojik açıdan ele almıştır. Onlar, insanı zekâyaya sahip olan, ona dayanarak eylemde bulunan ve istediği çevrede yaşayabilen bir varlık biçiminde tarif etmişlerdir. Çünkü zekâsıyla o, çevreyi kendi ihtiyaçlarına uygun olacak şekilde değiştirmek yahut kendine yaşama, beslenme gibi imkânları sağlamak gibi özelliklerle donatılmıştır (Gehlen, 1954, s.14). Yine bunlara ait bir tarifte insan, beden ve şuurdan meydana gelmiş, bedeni bakımından organik tabiatla, şuru bakımından psikolojik, sosyolojik tabiatla ve değerlerle münasebet hâlinde olan bir bütün olduğu belirtilmiştir (Kösemihal, 1955, s.6, 40).

Mengüşoğlu da insanı, dış görünüşüyle iki ayaküstünde duran, gövdesi üzerine başı oturtulan, çeşitli işlevleri gerçekleştirilebilen ellere sahip canlı bir varlık (Mengüşoğlu, 1979, s.1) olarak tanımlamıştır. Bir biyoloğa göre insan, sekiz/dokuz yüz bin türü olan öteki hayvanlardan bir hayvandır (Rostand, 1964, s.6). Diğer bilim dalları gibi biyoloji de insanı, ilgilendiği saha itibariyle tanımlar. Bilimlere ait ortak bir tanıma göre insan şöyle tarif edilir: “Bilim insanı; anatomik yapısı ve fizyolojik fonksiyonları açısından insanı; akıllı, konuşan, iki elli, memeli, dik duran ve diğer

varlıklarla göre zekâ farkı olan bir yaratık olarak tanımlar.” (Pınar, 1973, s.114). Colhoun ise insanı sağduyu, bilim, felsefe ve din bakımından dört kategoride incelemiştir (Calhoun, 1965, s.2-50).

İnsanı, belli kimi ölçütlere dayanılarak dinler tarafından da tarif edilmiştir. Mevcut felsefe ile ideolojiler insanı tanımlarken dünya görüşlerine, felsefi ve ideolojik saplantılarına ve en nihayet felsefe ve ideolojilerde insana biçtikleri rolleri dikkate alarak bir tanım getirmiştir. Bir de insanın doğruya yakın bir biçimde tarif etmenin zorluğu da yadsınmamalıdır. Tanımlar, çok olabilir ancak her tanım, beraberinde bazı sınırlamalar getirmiş ve bazı eksiklikleri içinde barındırmıştır. Bu, bazen tanımlayandan, bazen de tanımlanandan ve tanımlama yönlerinden kaynaklanan bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bu tanımlarda insanın tinsel yönü ile yapıp etmelerinden oluşan büyük bir kısmı ihmal edilmiştir. Carrel bu yüzden insandan, meçhul diye bahsetmiştir (Carrel, 1965, s.11-15).

İnsanın iyi tanıtılması için biraz da menşeyinden söz etmek gerekmiştir. Yeryüzüne yerleştirilmiş bir varlık olarak insanın menşeyi konusunda fazla zıt fikirlere rastlanmamıştır. Çünkü insanlar, elçilerin önderliğinde vahiyden aldıkları bilgilerle yetinmişler. Ancak ilk çağdan beri insanı açıklamak adına maddeci görüşler de eksik olmamıştır. Bu felsefeler, her şeyin aslını maddeyle izah etmeye giriştiler (Bolay, 1987, s.148-157). Daha sonraları, insanın menşeyine dair bazı fikirler ortaya atılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda Charles Darwin (1808-1882), insanın menşeyiyle ilgili teorisini ortaya attığında, bu konuda ikinci bir görüş doğmuştur. Bugün insanın menşeyini açıklama konusunda iki düşünce dünyada egemenlik kazanmıştır. İlki ve beşeri bilgiye dayalı olanının evrim teorisi ile onu destekleyen diğer savlar olduğu ve ikincisi ve vahye dayalı olanının ise yaratılış modeli olduğu artık dünyada müsellemler bir hale gelmiştir.

Evrim teorisini ortaya atan Darwin yaptığı inceleme, gözlem ve araştırmalar sonucunda Türlerin Menşeyi ve İnsanın Menşeyi adında iki eser yazmıştır. İkinci eserinde insanın atasının maymunu bir varlık olduğunu iddia etmiştir. Bu iddia, Avrupa’da o zaman geniş bir yankı uyandırmış ve fazlaca taraftar bulmuştur. O, insanın kendini çevre şartlarına uydurma sonucu tekâmül ettiğini belirtmiştir. En nihayet insan olacak canlı, çevre şartlarına karşı koyabileceği özelliğini çok fazla geliştirmiştir. Böylece insan türü, en kuvvetli tipini oluşturmuştur. Bu tip, hayatini devam ettirerek tabii seleksiyon sonucu insana kadar varmıştır (Sezal, 1981, s.40; Bolay, 1987, s.41-43).

Nitekim evrim teorisi, insanın menşeyini ve türlerin var edilmesini, daha çok doğal seleksiyon ve tesadüfle açıklamıştır. Bu bağlamda teorisini, hayat mücadelesinde kuvvetli olanın canlı kalması, zayıfın olanın yok olması ve insanın evrimi gibi temeller üzerine kurmuştur. İnsanın hayat kıvılcımının evrimi yoluyla meydana gelmiş olduğunu da ileri sürmüştür. Fakat bilim dünyasında fazlaca taraftar bulmuş olmasına karşın, bu teorisinin içinde bir sürü çelişkinin olduğundan söz edilmiştir. Bu teoriyi daha da ileri taşıyanlar olmuş ve örneğin E. Haeckel “Bana, su, kimyevî madde ve yeteri kadar çok vakit verilirse insan yaratabilirim.” bile diyebilmiştir (Morrison, 1979, s.16).

İnsanın yeryüzünde kim tarafından ve nasıl yaratıldığı konusu, onun menşeyiyle ilgili sorunun temelini oluşturmuştur. Bunun cevaplandırılmasında dinler, felsefe ve ideolojiler bazı açıklamalarda bulunmuşlardır. Özellikle dinler, bu sorunu çözmek için kesin vahyi bilgileri dikkate almışlardır. Dinsel felsefe ve ideolojiler, kutsal metinlerden yararlanarak, insanın yeryüzünde kimin tarafından ve nasıl var edildiğini açıklama gayretinde olmuşlardır.

İkincisi ise vahye dayalı olan yaratılış modelidir. Bu modele göre insan, başlangıçta belli bir plâna göre ve kendi yapısı çerçevesinde özel bir biçimde Allah tarafından yaratılmıştır. Bunu savunanlar, görüşlerini kutsal kitaplardaki bilgilere dayandırmışlardır. Bu modelde ayrıca, kâinatın ve kâinatındaki canlı varlıkların belli bir programa göre yine Allah tarafından yaratıldığını savunulmuştur. Bu bağlamda yaratılış modeli, evrendeki her varlığın bir gayesinin olduğu ileri

sürmüştür. Bu modelin insanın kendisi kadar eskiye dayandığı beyan edilmiştir (Genç, 1994, s.62-64; Paşa, 1989, s.107; Bolay, 1987, s.1).

A. C. Morrison (1851-1951), asla paylaşmadığımız bir görüşünde şu değerlendirmeyi yapmıştır. “Allah, hikmeti gereği, yeryüzünde hayatı icat etmiş, insanı ise eski veya bugünkü haliyle ilerlemiş bir canlı olarak orada var etmiştir. İnsan, hayatın başlangıcında bugünkü gibi bir insan olmamıştır. O, bugünkü halini zamanla kazanmış, şimdiye kadar bazı insan türleri yok olmuş ve yerlerine yenileri gelmiştir.” (Morrison, 1979, s.16; Aydın, 1987, s.98; Neol, 1979, s.3).

Bazı yazarlar, insanla diğer yaratıklar arasında oldukça esaslı farklar olduğunu beyan etmişlerdir. Bunların zihinsel yetiler, aklı yetenekler, ruhsal nitelikler ve fiziksel özellikler olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda aklın, insanın sahip olduğu en büyük özellik olduğu ve bunu, beyni yardımıyla yaptığı belirtilmiştir. Bu bağlamda insan, dil vasıtasıyla iletişim kuran, kültür oluşturan, onu koruyan, nesillere aktaran, ahlâklı davranan, yöneten, yönetilen, devlet kuran ve medeniyet oluşturan bir varlık olarak algılanmıştır. Yapısı gereği onun, tek yönlü bir varlık olmadığı beyan edilmiştir. Bir iç yapısı yanında bir de dış varlığının olduğu belirtilen insanın, aynı zamanda en güzel varlık olduğuna da vurgu yapılmıştır (Coon, c.XIII, s.95-96).

1.2. İnsanın nitelikleri

İnsan, birçok nitelikleri olan bir varlık olup bu konuda aksi bir görüşe rastlanmamıştır. Değişik bilim dallarında insanın kimi nitelikleri ya açıklanmış ya da mukayese yoluyla izah edilmiştir. Fakat insanın var olan niteliklerini kullanması, geliştirmesi ve ileri seviyelere taşımasında önceki insanlar ile sonraki insanlar arasında derece farkı olduğu söylenmiştir.

Yaratılanlar içinde düşünme yeteneği sadece insanda vardır. İnsan, yaratıklar arasında yüksek derecede düşünme fonksiyonunu yürütebilecek seviyede bir akla sahiptir. İnsanlardaki akıl ile hayvanlarda var olan içgüdü arasında mukayese edilemeyecek ölçüde fark vardır. Akıl, orkestradaki tüm nağmeleri kapsayacak kadar engindir. Buna karşın hayvandaki içgüdü ise, flütten çıkan tek bir ses gibi sade ve muhtevassızdır (Morrison, 1979, s.77). Akıl ve düşünme niteliği, yaratıklar arasında hiçbir varlığa verilmemiştir.

İnsan, ferdi gücünü müşterek ve kolektif bir çalışmaya dönüştürebilen bir varlıktır. Bu konuda kimse insanı geçemez. İnsan, maddî plândaki gücünü, manevî plâforma taşıma becerisini gösterebilir ve böylece kolektif bir şuur oluşturabilir. Bu bağlamda insanın maddî plândaki başarılarının en büyüklerinden biri geçmişte Çin Seddi'nin yapılması iken, günümüzde ise dünyanın dışına çıkılmasıdır. İnsan, maddî hayatı daha yaşanabilir kılmak için makineyi, elektriği, uçağı ve bilgisayarı icat etmiştir. “İnsan, bir taraftan ferdi gücü müşterek bir çalışma sayesinde artırarak ehramları yükseltmiş, diğer taraftan kaldıracı, makarayı, tekerleği ve ateşi keşfetmiştir.” (Morrison, 1979, s.79). İnsan ayrıca, kolektif şuurunu geliştirmesi sonucu, devletler kurmuş ve medeniyetler geliştirmiştir.

İnsan, maddî ve manevî yapısı olan bir varlıktır. O, bu niteliklere ait kimi özelliklerle donatılmıştır. “İnsanın yapısı, en üst canlının yapısına oldukça fazla benzer. Bilime göre bunun en büyük delili, insanın elindeki başparmaklardır. İnsanın ruhî gelişiminin henüz başlangıç aşamasında olduğu düşünülmüştür. Fakat ilâhî kıvılcım, insanın maddî aklına ve ruhî varlığına giderek hâkim olmaya başlamıştır.” (Morrison, 1979, s.61-87).

İnsanın niteliklerinden biri, onun sahip olduğu hayal gücü ise, bir diğeri de onun sahip olduğu manevî güçtür. “Hayal, insanın en hayret verici kabiliyetlerinden biridir. O, hayalinde istediği zaman istediği yere seyahat edebilir. İnsan, manevî gücü sayesinde ilâhî kudreti anlayabilir, hissedebilir ve görebilir. O, bu ruhânî gücünü geliştirdikçe, Allah'ın yüceliğini, kudretini ve ululuğunu anlayacak yaratılıştaki bir varlıktır. Allah, ayrıca insanlardan elçiler de seçmiştir.” İnsan, zaman kavramına,

sonsuzluk fikrine sahip ve bu vasıfla donatılmış bir varlıktır. Ayrıca o, zaman şuuruna ermiş olan ve bu konuda sivrilen tek varlıktır. İnsanın zamana hâkim oluşu kendisini, maddeden daha yüce bir şeye yaklaştırır. İnsan, zamana ait bir idrake yaklaşırken aynı zamanda sonsuzluk dünyasının bazı konularını idrak etmeye ve yüce yöneticiyi tanımaya doğru ilerler (Morrison, 1979, s.106-107).

İnsan, yaşam alanlarını seçen, yerleşeceği yeri düzenleyen ve oraları ikametgâh yeri yapan bir varlıktır. Bu dünyada insan, pek çok yerde yerleşim birimi oluşturmuştur. İnsan, yerleşim alanlarında ibadet yerlerinden, eğitim merkezlerinden çarşı ve pazarlardan vs. gibi birçok bölüm kurmuş ve bunları yönetmiş bir varlıktır. “İnsanın yeryüzünde bulunması ile onun, zekâsının üstün belirtileri, kâinatı ve insanı yaratan Tanrı'nın yürüttüğü programın parçalarından birini teşkil eder. İnsan, bir çevrede yaşamını sürdürür. O, ateş, âlet ve silah olmadan hiçbir çevrede yaşamını sürdürmez. Bu bakımdan insan, tabiatla olduğundan daha çok kültürle bir bağlantı içindedir. İnsanın burada oluşturduğu çevre, daha çok yapma bir tabiattır. Çünkü insan kültür yapan, ondan bahseden ve medeniyet kuran bir varlıktır (Gehlen, 1954, s.14).

H.F. Osborn (1857-1935) “Kâinatta anlaşılması zor olan şeylerin en başında insan gelir. Beyin, zekâ, hafıza, temayül, ilmî araştırma, keşif kabiliyeti ve güçlükleri yenme kudreti, insanda bulunan ve idrak edilemeyen en zor şeylerdendir.” (Morrison, 1979, s.18) demiştir. Darwin, insanın soyutlama, genel kavrama, bilinç ve zihnî bireysellik konularına dikkat çekmiştir. Denis Diderot (1713-1784), “doğustaki biçimiyle insanı tanıyan, onu hiç tanımamış olduğunu” (Rostant, 1964, s.27) belirtmiştir.

İnsanların hiçbiri, diğerlerine benzemezler. Fizyolojik anlamdaki benzersizlik, onun bir niteliğidir. İnsanlar, değişik ırklara sahiptir ve ırk faktörü, insan için önemlidir. “İnsan türü, çok çeşitlidir ve insan türleri arasında, birbirlerine benzemeyen ırklar olduğu gibi, katıksız ırklarda da kişiler, ayrılık gösterir. Bu bağlamda, insanların türülülüğü ve eşitsizliği, onun ilk göze çarpan hususları arasında yer alır ve insan, her bakımdan diğerinden ayrılır. Onun yüzü, fizik kuvveti, zihin gücü, manevî meziyetleri, karakter vs. gibi nitelikleri, insanların her birini diğerlerinden ayırır. Bunlar, birbiri içine girmiş iki etkiden yani, irsiyet ve ortamdan ileri gelir.” (Rostant, 1964, s.6-63.). Hatta ırkların, belli ölçülerde olmak üzere genlerindeki kimi değişimlerle az ya da çok ilgisinin olduğunu söylemek mümkündür. Genlerin, çevresel şartlardan etkilenmesi de mümkündür.

İnsanın diğer bir niteliği, onun dünyaya yayılması, dünyanın her yerinde yaşama imkânına sahip olmasıdır. Bundan dolayı insan, en eski devirlerde yeryüzüne dağılmış ve taş devrinde bile her kıtada yaşayan bir varlık olmuştur. Buna karşılık hayvan türleri, coğrafi bakımdan sadece belli bir bölge içinde kapalı kalarak yaşamışlardır (Gehlen, 1954, s.7).

İnsan, sahip olduğu beyin ve el yardımıyla çevre şartlarının her durumunda hür kalır. İnsan, çevresinde hazır bulduğu şartları değiştirir, çevrede karşılaştığı zorluklara karşı koyar, bunların kimilerine karşı savaşır ve onları çoğu kez yenebilir. Böylece o, zekâsıyla ve gayeli eylemleriyle çevresindeki objeleri değiştirir. İnsanın niteliklerinden bir diğeri ise onun, ferdî gelişmesinin yavaş olmasıdır. İnsan, ancak bir yıl sonra yürümeye ve konuşmaya başlar. Bu, insanın birtakım geç kalmış yönlerinin olduğunu gösterir (Gehlen, 1954, s.8-9). İnsan ayrıca, estetik duygusuna sahip olan, onu geliştiren ve hayran bırakacak sanat eserleri yapıp ortaya çıkarabilen bir varlıktır. İnsan, ayrıca din duygusuna ve Tanrı inancına sahip bir varlıktır. Bundan ötürü o, kendi cinsine ve kendinin dışındaki varlıklara karşı merhametli davranabilir.

İnsanın niteliklerini daha iyi tanımak için onun varlık yapısında ortaya çıkan fenomenleri, eylemleri ve başarıları dikkate almak gerekir. İnsanın varlık yapısında şu fenomenler vardır. “İnsan, yaratılmış bir çevrede yaşayan, birtakım başarılar gerçekleştiren, etrafını çevreleyen objelerle bağ kuran, nesnelere, olayları ve olup bitenleri anlamlandıran ve gerektiğinde de değiştiren bir varlıktır. Ayrıca insan, hayır diyen, kendini saklayan, tabiata karşı savaşçı bir tavır sergileyen, kendisi için

---

Turkish Studies

değişen ve değişmeyen gayeler tespit eden, çevresinde olup bitenlerle arasına bir mesafe koyan, bilmediğini tanımaya çalışan, eylemlerinde kendini ortaya atan, üç boyutlu bir zamanda yaşayan, var olma kaygısı taşıyan, öleceğini bilen, gönüllü olarak hayatını düzenleyen, eğiten ve eğitilen bir varlıktır.” (Mengüşoğlu, 1979, s.61). İnsanın nitelikleri elbette bunlarla sınırlı değildir.

1.3. İnsanın faaliyet alanı ve çevresini oluşturan unsurlar

İnsan, geçmişine göre birçok alanda faaliyet göstermektedir. Tarih içinde faaliyetlerini nitelik, nicelik, alan ve mahiyet bakımlarından olabildiğince genişletmiştir. Gelecekte işlev sahalarını sınır tanımaz bir hâle getirebileceği de söylenmektedir. İnsan, bireysel olduğu kadar toplumsal, ulusal ve uluslararası arenalarda fonksiyon icra eder. Onun faaliyet alanları, sınırlandırılmayacağı gibi, onun böyle bir sınırlandırmayı kabul etmeyecek yaratılışa olduğu bilinir. Hem kendisine, hem de dünya toplumlarına faydalı olabilecek faaliyetlerinin yanında insan, zararlı işlevler de görebilecek bir tıynettedir. İnsanlık, günümüzde insan elinden doğabilecek çok olumsuz durumlara karşı kimi tedbirler almaktadır. İnsanın olumlu işlere imza atması, dünya toplumlarının yüzünü güldürüyor.

İnsanla birlikte dünyaya yeni bir varlık alanı katılmıştır. Daha önce, dünyada karşılaşılmayan bu varlık alanına, insan başarıları alanı denilir. Bunlar arasında sanat, teknik, bilim ve felsefe gibi insan başarıları saymak mümkündür (Mengüşoğlu, 1969, s.5). İnsanın, nefsinin ve neslini ıslah etmek, dünyayı imar etmek ve Tanrı'nın verdiği halifelik görevini ifa etmek üzere yaratılmış olduğu kutsal kitaplarda belirtilmiştir.

Dünya, insanla yeni bir anlam boyutu kazanmıştır. Bu anlam boyutuyla insanın bir şeyi sevmesi veya bir şeyden irkilmesi, bir şeyi beğenmesi veya reddetmesi, yaptıklarından kendini sorumlu görmesi veya görmemesi, olumsuz gördüklerini önlemeye veya anlamlı bulduklarını gerçekleştirmeye çalışması gibi eylemler kastedilmiştir. İnsan, aynı zamanda bu özelliklere sahip tek varlıktır. Nitekim insan, kendisine ünsiyet beslenen ve kendisi de ünsiyet besleyen bir varlıktır.

İnsan, yaşadığı ve faaliyette bulunduğu çevreye bir anlam verir. İnsanın, yaşadığı çevreyi anlamlandırması, onun yaşamını da anlamlı kılacaktır. Kimi filozoflar, “İnsanın anlamlandırma boyutu yani nesnelere ve olaylara anlam verme fenomeni, insan için önemli olan bir değer alanına işaret eder. İnsan eğer, hayatında herhangi bir anlam görmezse, varlıklarla olan bütün bağlarını koparmış olur. Bu, tek bir insanın işi olmayıp bütünün insanın somut varlık bütünlüğüyle ilgilidir.” demişlerdir. (Mengüşoğlu, 1979, s.5-6).

İnsan, dünyanın her yerinde faaliyet gösteren ve dünyanın her yerinde yaşayan yegâne varlıktır. İnsanın dünyaya açık bir varlık oluşu, bu durumu ifade eder. İdrak ve düşünme gibi insanın işlerinin, fizikî ve coğrafi sınırlarla belirlenmesi bu nedenden ileri gelir. İnsan, karşılaştığı engelleri kimi zaman hemen, kimi kez ise zamanla ortadan kaldırır. İnsan, bu zorlukları, yine kendisinin geliştirdiği ve kendi ürünü olan bilim, teknik ve teknolojinin yardımıyla gerçekleştirir. Kendi yapısında olan dil yeteneğini kullanmak suretiyle insan, bu alanlarda da faaliyetler gösterir. Dil, insanlar arasındaki ortak bir bağdır ve o, dili sayesinde yapıp ettiklerini, düşündüklerini, bulduklarını başkalarına aktarır. İnsan, başkalarının başarılarını yazıyla tespit eder, bunları öğrenir ve geliştirir (Mengüşoğlu, 1979, s.16-18).

İnsan, önceki nesillerin başarılarından yararlanabilen bir varlıktır ve o, bu alanda da faaliyet gösterir. İnsanın mevcut başarılarının temelinde, önceki insanların alın terlerinin izlerini görmek mümkündür. İnsan, diğer insanların başarılarından karşılıklı olarak yararlanır. Bu faydalanma, tek alana münhasır olmayan aksine, insanın faaliyetinin girdiği her alanı ihtiva eden bir yararlanmadır. Böylece sonraki insanlar, önce yaşayan ve insanlığa hediye edilen insan başarıları arasındaki bağ kopmadan sürüp gider. İnsan, yaşamında kimi tehlikelerle karşılaşır ve bu tehlikelere karşı bazı

tedbirler almak durumundadır. İnsanın içinde yaşadığı dünya görünür ve görünmez tehlikelerle doludur. İnsan kendini güven altına almak için çalışmak ve tedbir almak zorundadır. Bu nedenle o, korunma, barınma ve giyinme gibi işleri yapmak zorundadır. Aksi hâlde onun hayatta kalması imkânsızlaşır (Mengüşoğlu, 1979, s.62-64).

İnsan; beslenme, barınma, içecek ve giyecek gibi temel ihtiyaçları temin etmek için de yeryüzünde faaliyette bulunmuştur. İnsanın beslenme şekli ve çeşitliliği, yüzyıllar süren olumlu ve olumsuz denemelerin sonucunda gelişmiştir. Beslenme çeşitliliği, bir kültürden diğerine farklılık arz etmiştir. Bu çeşitlilik, bazen aynı kültür çevresinde de görülür. İnsanların, beslenme faaliyetlerinde olduğu gibi, onların kültür çevreleri ve düzeyleri, diğer temel ihtiyaçlarından olan barınma, içecek bulma, giyecek temin etme ve öteki insan başarılarında da belirleyici olmuştur (Mengüşoğlu, 1979, s.66).

İnsanın çevresini oluşturan unsurlar ifadesiyle yeryüzü, canlılar, atmosfer, hidrosfer vs. gibi insanın çevresini oluşturan ve çevreyle ilişkisi olan kimi hususlar dikkate alınmıştır. Bu bağlamda çevredeki varlıklar ile hâdiselerden insanın bağımsız olmadığını ve onun, çevresindeki varlıklarla ilişki içerisinde bulunduğunu gerçekten doğru bir tespittir.

Bu dünyada insan tek başına yaşayamaz. Çevresinde çok fazla canlı ya da cansız varlık bulunur ve o bunlarla şöyle ya da böyle ilişki içerisinde. İnsanın çevresini oluşturan bu varlıklar, aralarında oldukça girift ilişkileri barındırmaktadırlar. Bu unsurların bir kısmı canlı veya cansız; bir kısmı görünen veya görünmeyen; diğer bir kısmı ise müşahhas veya mücerret varlıklardan oluşur. İnsanın çevresini oluşturan unsurların en önemlisi sulardır. Suların kaynağı, yağmur, kar, dolu ve pınarlardır. Dünyadaki içilebilir su kaynaklarının azlığından insanlar, sıkıntı içerisine düşmüşlerdir. Bazı bölgelerde içilebilecek kadar su bulamamaktan dolayı şikâyetler artmaktadır. Durum böyle iken insanın çevresini oluşturan öğelerden biri olan ve temel ihtiyaçlarından birini de karşılayan suların, atık sularla, kanalizasyonlarla kirletilmesinin vebali, çok ağırdır. Atık suların birçoğunun, temiz su havzalarına ve denizlere akıtılması, sudaki birçok canlı türünün yok olmasına sebep olduğu gibi, onların beslenme rejiminin değişmesine de neden olmuştur.

İnsan, toplumsal bir varlıktır ve bundan ötürü toplum hâlinde yaşar. Ancak bunun, çevreye doğrudan, insana dolayısıyla zarar verecek durumda olmaması insandan beklenen asgarî görevdir. Zira çevreye karşı saygılı olmak, ahlâkî bir görevdir. Fakat modern yaşamın hızlandırdığı çarpık ve ruhsuz kentleşme ve kentlerdeki nüfusun artışı, insanın çevresinin bozulmasına ve çevresini oluşturan unsurlardan çoğunun tahrip edilmesine neden olmuştur. İnsanın çevresini oluşturan unsurlardan biri de konutlardır. Konutlar, insanın barınma ihtiyacına cevap verirler. İnsan, çevreyi tahrip ederken ve çevreye zarar verirken, en çok barınma sorunuyla karşılaşır. Diğer canlılar barınma gereksinimlerini çevreye zarar vermeden yaparlar. Hâlbuki insan, konut inşa ederken tarım alanlarını seçmesi, seçilen alanların verimli araziler olması, yerleşmeye uygun olmayan yerlerin tercih edilmesi gibi hususlarda çevreyi tahrip eder ve hoyratça kullanır. İnsan, kırsal kesimlerde alt yapı sorununun hızlandırdığı olumsuzlukları, kentlerdeki düzensiz kentleşmeyi sorgulamalı, çevreye uygun yerleşim plânı oluşturmalıdır. Evinin tabiatla uyumuna özen göstermesi insanın çevreye saygısının gereğidir.

İnsanın çevresini oluşturan unsurlardan bir başkası, çalışma alanlarıdır. İnsan, ziraat, maden, tekstil, kimya sanayi, otomotiv, inşaat vb. sektörlerde çalışır. Bunlardan insan devamlı bir şeyler alır, aldığı yerini yenilerini koymaz aksine, çevreye çok olumsuz maddeler bırakır. Böylece insan, hayatını sürdürdüğü, çalıştığı ve geçimini temin ettiği çevreye saygılı davranmaz. İş alanının etrafında, inşaat ve sanayi atıkları, tabiatın absorbe edemediği amorf maddeler, görüntü kirliliği oluşturur ve o, böylece tabiatın kendisini yenilemesine izin vermez. İnsanın maddî çevresini oluşturan unsurlar zarar görür. İnsan, tabiatın fiziksel özelliklerini korumak için kimi önlemler almak zorundadır. O, sadece çevresini oluşturan unsurları korumakla kalmamalı aynı şekilde, uzay ve

---

Turkish Studies

atmosfer tabakalarında oluşabilecek olumsuzlukları artırıcı davranışlardan da kaçınılmalıdır. Çünkü bu çevre hepimizindir ve onu hep birlikte korumalıyız.

Bazıları insanın çevresini oluşturan unsurları, doğal çevre ya da coğrafya diye adlandırmıştır. “Kültürel ayrımların bir eksenini tarih ise, diğer eksenini coğrafyadır. İnsanın üzerinde yaşadığı doğal çevrenin toprak, iklim, topografya/dağ, tepe, vadi, ova, yayla vb. akarsular, denizden yükseklik, ekvatorlardan uzaklık, orman ve bitki örtüsü yani flora, hayvan toplulukları aynı fauna, yağış ve rüzgar gibi özellikleri, teknolojik icatları, keşifleri ve bunların yayılması, kültürel evrimi hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı etmenler olmuştur.” (Güvenç, 1991, s.180).

1.4. İnsan bilimleri, doğuşu ve gelişimi

İlim sözcüğü yerine kimi kez bilim ifadesi kullanılır. Bilim “bilinen şeylerin, kazanılan bilgilerin bütünü” (Doğan, s.143 ve 536) olarak belirlenir. İnsan, madde ve manadan; beden ve ruhtan müteşekkil bir varlıktır. İnsanın bu iki yönüyle alakalı kimi hususlar vardır. Bunlar arasında beslenme, üreme, gülme, dille ifade etme, hastalanma, kültür, medeniyet ve uygarlık kurma gibi insanın maddî yönüyle ilgili olanlar yanında üzülmeye ağlama, haksızlık etme, adaletli davranma, inanma, inkâr etme gibi insanın manevî alanıyla ilgili özellikleri de vardır.

Biz, insan bilimleri ifadesiyle insanı çeşitli yönleriyle araştıran bilimleri kastediyoruz. Zira insan denilen varlık, büyük bir hiyerarşi içinde işleyen ve oldukça girift yapıya sahip olan bir yaratıktır. İnsanlığın bu konuya ilgi duymasının tarihi, geçmişe dayanır. Kimi anatomistler, “İnsan, varoluşundan bu yana vücuduna özel bir ilgi duymuştur. Geçmişte onlar, vücudun çalışmasını şaşırtıcı bulur ve bunu gizlemezlerdi.” (Neol, 1979, s.3) demişlerdir.

Dünyada yaşayan varlıkların en dikkate çekeninin insan olduğu ifade edilmiştir. Zira her iklimde yaşayabilen, âletler yapan, silah kullanan, ateşi bulan, ibadet eden, konuşan, savaşan, neslini yok eden ve çevreyi bozan yegâne varlığın yine insan olduğu belirtilmiştir. Ayrıca o, bilim yoluyla gökyüzü, yeryüzü ve yer altında araştırmalar yapmış ve oralardaki zenginlikleri keşfetmiş ve atomların yapısını, hayvanlar ile bitkilerin yaratılışı gibi evrendeki gizlilikleri ortaya çıkarabilmiştir (Coon, c.XIII, s.95).

Birçok bilim dalında araştırma yapan insan, bu arada kendisiyle ilgili bilimleri de kurmuş ve geliştirmiştir. Zira hastalandığında insan, hemen dermanı için çareler aramıştır. Kendi vücudunun çalışma stilini bilmeye ve aksayan yönlerini tedavi etmeye çok ihtiyaç hissetmiştir. İnsanın beden yapısını araştıran anatomi, insanın gözle ve mikroskopla görülen parçaları hakkında bilgi toplamıştır. Karşılaştırmalı anatomi, insan ile hayvanın vücut yapısını, arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları araştırmıştır (Coon, c.XIII, s.95; Gardner, c.XIX, s.382).

İnsanı inceleyen bir diğer bilim dalı da antropolojidir. Bu bilim, insanın biyolojik ve kültürel gelişmesiyle ilgilenmiş, daha sonra toplumlar arasındaki biyolojik münasebetleri ve sanayileşmemiş toplumlara hâkim olan kültür şekilleri üzerinde duran bir bilim dalı olmuştur (Sezal, 1981, s.23; Edel, c.I, s.506). İnsanı ve onun varlık yapısındaki fenomenleri inceleyen bir diğer bilim dalının ise kültürel antropoloji olduğu ifade edilmiştir (Bolay, 1987, s.19; Hançerlioğlu, 1976, c.I, s.81) Felsefî antropolojinin asıl görevi, insanın kendisini ve eylemlerini, bu dünyadaki yerini araştırmak, incelemek ve böylece insanı anlamaya çalışmak olarak belirlenmiştir. Bu bilim, insanın somut varlık bütünlüğünde ortaya çıkan ve insanı tanıtan fenomenlerle ilgilenen bir bilim dalı haline gelmiştir (Mengüşoğlu, 1979, s.4). Fransız tabiat âlimi ve antropoloğu Quartfage de Breau 19. asırda antropolojiyi ve özellikle fiziksel antropolojiyi, insanın tabii tarihi olarak tanımlamıştır. Bu bilim, insanın gelişimini, onun doğadaki yerini, fosil insanını ve insanın yaşayan ırklarını incelemeyi kendine alan seçmiştir (Edel, c.I, s.507).

Psikoloji bilimi, insanın davranışlarını ve işlevlerini, zekâsının mahiyetini ve aklını araştırmayı kendine ayırmıştır (Coon, c.XIII, s.95). Psikolojinin alt dalı olan sosyal psikoloji, bireylerin sosyal davranışlarını incelemek üzere ihtisaslaşmıştır. Sosyal psikolojist gruplar, toplumlar ve uluslarda bireysel davranışları ve bireyler üzerine yapılan deneylerin etkilerini araştırmışlardır (Knowles, c.XVII, s.453). İnsanı ve toplumla ilgili konuları inceleyen ilimlere sosyal bilimler denilmiştir (Hanna, c.XVII, s.453). Sosyal bir varlık olarak insan, hem kendi cinsleriyle hem de diğer canlılar ve varlıklarla sürekli ilişki içerisinde olmuştur. Bu bilimler insanın, toplumsal varlığını ve kurumlardaki işlevlerini kendilerine konu edinmişlerdir (Gardner, c.XIX, s.382).

İnsanı, toplumsal varlık olarak inceleyen bilim dalı ise sosyolojidir. İnsan toplumunu, bu toplumun içinde meydana gelen çeşitli olayları, toplumun bütünlüğü çerçevesinde araştıran bir bilimdir. Bu ilim dalı, sosyal münasebetlerle ve bunların düzenlenme, teşkilatlanma ve oluş tarzlarıyla da ilgilenmiştir (Köseihal, s.2; Coon, c.XIII, s.95; Rose, c.XVII, s.463). “Bir ferдин şahsiyeti ancak, onun, çevresiyle birlikte değerlendirilip, özel konumuyla incelendiğinde anlaşılabilir. Biz bundan, dünya içindeki yeri, çevresi, iş mücadelesi, temasları ve başkalarıyla olan ilişkisi gibi insanî varlığına bağlı olan hayat problemlerine karşı takındığı tavrı anlıyoruz.” (Adler, 1973, s.45).

İnsanın fiziksel ve coğrafi çevrelerde oluşturduğu konumu inceleyen ekoloji, daha sonraları toplum ekolojisi anlamında da kullanılmıştır. Sosyal ekoloji insanın, fert veya toplum olarak teknoloji yoluyla içinde yaşadığı maddî kültür şartlarını ve çevresini tahrip etmesi gibi konuları araştırmıştır (Sezal, 1981, s.51; Gaidner, VI, 37). İnsanın maddî ve manevî sahalardaki faaliyetlerin toplamına kültür denilmiştir. Bunlar da insanı tanımının bir diğer aracı olarak görülmüştür.

Dil de insanın önemli özelliklerinden biri kabul edilmiştir. Dil, kişinin, diğer şahıslarla iletişim kurma aracı olup bunu inceleyen bilim dalına filoloji denilmiştir. Bu bilimde bir dilin kelimeleri, bunların nasıl geliştiği veya değiştiği araştırılmıştır. Lisaniyat ise dilleri yapı, şekil, mana, ses vb. açılarından tek tek veya karşılaştırmalı olarak incelemeyi konu edinmiştir (Sinclair, 1988, s.1074; Doğan, s.718.). Bu bilimlerin dışında, insanın varlık yapısında ortaya çıkan diğer fenomenleri ele alan pek çok bilim dalından da söz edilmiştir. Bunlar arasında din, sanat ve kültürel olayları ele alan bilimleri saymak mümkündür.

Yeni bir bilim dalı olarak çevre veya ekoloji, çevre sorunları olarak ortaya çıkan olayları irdelemek üzere oluşturulmuştur. Bu bakımdan çevre insan için gereklidir ve insan da çevreye muhtaç durumdadır. Bu husus dinler, felsefeler ve ideolojiler tarafından da vurgulanmıştır. Çevre ve insan, çok girift ilişkiler ağıyla birbirlerine bağlanmıştır. Her iki varlıktaki olumsuzluklar, dünyayı cehenneme çevirmeye yetecek nitelik ve niceliktedir. Her iki varlıktaki düzelmeler, aynı zamanda yaşanabilir bir dünyanın ve düzenin ilk ve temel şartıdır.

1.5. Büyük Dinler, Bazı Felsefî Düşünceler ve İdeolojilerde İnsan

İnsanın dünya hayatı belli bir süre içinde belirlenmiştir. Bu zaman zarfında o, belli bir toprak parçasında belirlenen müddeti dolmak için hayatını idame ettirmiştir. Yani insanın bir ömrü ve yaşadığı bir çevresi olmuştur. Hayatını sürdürdüğü bu çevrede insan, kendisini derinden etkileyen ve yaşadığı çevreyi harabeye çeviren somut varlıklar, olaylar ve felaketlere tanık olmuştur. Buradan hareketle insan, ürettiği veya benimsediği kimi din, felsefî düşünce ve ideolojilere yaslanmıştır. Bunlar, onun hayatında, düşünüşünde, eşyayı algılayışında, çevreyi değerlendirişinde ve özellikle de kozmosta bulunuşunda derin izler bırakmıştır. Bu bağlamda yer kürede var edilen insanın, etkilediği veya etkilendiği dinler, felsefî düşünceler ve ideolojilerden sonra nasıl bir varlığa dönüştüğü araştırılmaya gayret edilmiştir.

1.5.1. Büyük dinlerde insan

Dinlerin ortak değerlendirmelerine göre yeryüzündekiler arasında en üstün yeteneğe sahip varlığın insan olduğu tespit edilmiştir. Hemen bütün dinlerde Allah'ın ya da aşkın veya üstün bir yaratıcının insanı yeryüzüne yerleştirdiği beyan edilmiştir. Fakat ilahi dinlere göre insan, Allah adına kâinatta kendi adına iş görmesi için yaratılmıştır. Bu bağlamda yarattığı insana Tanrı, elçileri tarafından temsil edilen ve din diye adlandırılan bir yol haritası belirlemiştir. Allah bu haritada insana, alt varlıklardan hayvanlara, bitkilere ve çevresindeki diğer yaratıklara karşı ahlâkî ilkelerini de tespit etmiştir.

Dinler tarihçileri, din-insan ilişkisi bağlamında dinin, insanla beraber var olduğu, insanla beraber var olmakta olduğunu ve öyle görünüyor ki insanla beraber var olacak bir olgu olduğunu ifade etmişlerdir (Tümer ve Küçük, 1996, s.1; Haçerlioğlu, 1976, c.II, s.321-322; Guénon, 1989, s.87-105). Bu açıdan yaratılışından beri insana rehberlik etmiş, öğretileriyle onu etkilemiş, gelecekte de etkileyeceği varsayılan din olgusunun; insanın kendisine, hem cinslerine, dış varlıklara ve insanın onlara karşı tutumlarına dair bir bakış açısı hep var olmuştur. Bu bakış açısı, din taraftarlarınca bazen çok savsaklanmış, kimi zaman dengede tutulmuş ve kimi vakitlerde ise ifrata varacak derecede dikkate alındığı görülmüştür. Bu açıdan dinlerin insana dair bakış açılarının tespit edilmesi, esasen insan konusunun anlaşılmasında, çevre insan ilişkisinin ortaya çıkarılmasında belli ölçüde etkili olacağı ve böylece, dinlerin insan telakkileriyle ilgili bütünsel bir bakış açısına varılacağı kanaati hâsıl olmuştur.

Budizm'de âlemin yaratılışını insanın kavrayamayacağı ileri sürülmüştür. Bu dinde insan, bedenî ve zihnî özellikleri olan bir bütün olarak görülmüştür. Bu özellikler, güzel bir an olan doğumda bir araya getirilmiş ve bunlar, acı bir zaman olan ölümle ondan ayrılmıştır. Bu dinde insana, manevî olarak ilerlemek, kötülüklerden uzaklaşmak, tenasüh çemberinden kurtulmak görevi verilmiştir. Bu din taraftarları, insanın varlığının bizzat ıstırap olduğunu ve bunun, gereksiz ihtiras ve saçma arzuların kaynaklandığını iddia etmişlerdir. İnsanın ilk ve temel hedefi, kendisini onulmaz durumlara sokan bu ıstıraplardan kurtarmak ve onları dindirmek olarak belirlenmiştir. Bu dine göre pratik veya amelî ahlâkın, insanlara karşı saygı ve şefkati ihtiva ettiği beyan edilmiştir (Tümer ve Küçük, 1996, s.134-163. Karş. Bolay, s.36-39; Ruben, 1947, s.16-25; Taplamacioğlu, 1966, s.150-154; Reitmeister, 1936, s.27-32; Haçerlioğlu, 1963, s.32-35).

İnsanın tabiata bağımlı ve onunla karşılıklı ilişki içinde olduğunu fark edilmesi, Budizm'de tabiata karşı içgüdüsel bir saygıya yol açmıştır. Budistler her ne kadar insanlığın aydınlanmayı gerçekleştirmek için diğer yaratıklarda olmayan bir fırsata sahip olduğuna inansalar da onlar, insanlığın, kendi dışındaki doğal hayattan daha üstün olduğunu hiçbir zaman düşünmemiştir. Bu din mensuplarının iddialarına göre, ruhu özgürleştiren gerçeğin, metafizik gerçeklikte bulunmadığını keşfettiklerine inandıklarından insanın, kutsal ve yüce amaçlarla donatılmasına girişmemişlerdir. Bu bakımdan onlar, yaşamın rûhî anlamının hayat olarak adlandırılan ilişkiler sisteminin ortasında bulunduğu inanmışlardır (Haçerlioğlu, 1976, c.I, s.197; Batchelor-Brown, 1997, s.35-39).

İnsanlık, onlara göre, henüz açgözlülüğünü doymayı ve ihtiyaçlarını karşılamayı öğrenememiştir. Çünkü insan, sınır tanımayan ve doymak bilmeyen bir hırsla kapılmıştır. Oysa dünya ve tabiatın kaynakları bu hırsla doymayacak kadar sınırsız verilmemiştir. Bu bakımdan Budizm'de övülen bir fazilet olarak kanaat sahibi olmak, olumlu ve tasvip edilmeyen hareket olarak cimrilik yapmak ve savurganlık göstermek ise olumsuz değerlendirilmiştir. Onlar, israf edenleri "fil elması yiyicileri"² olarak alaya almışlardır (Batchelor-Brown, 1997, s.47-48; Haçerlioğlu, 1976, c.I, s.197).

² Güney Doğu Asya'ya özgü, daima yeşil bir çalı ve orta büyüklükte bir ağaçtır. Yaprakları 15-30 cm uzunluğunda, koyu yeşil ve gösterişlidir. Beyaza ve papatyaya benzeyen çiçekleri çok zarif, gösterişli ve kokuludur. Fil elması adını elmaya benzemekten ziyade meyvesi fillerin ayaklarına benzediği için bu adı almıştır. Fil elması meyvesi, Hint mutfağının

Bu dine göre insanlık, değerler sistemini yeniden gözden geçirmelidir. İnsanın hayat tarzını yönlendiren materyalizm onu, çok ciddi problemlerin kucağına itmiştir. Bu çerçevede insan, eğer hırs nefret ve gafletle lekelenmiş kirli bir zihinle hareket ederse, kaçınılmaz sonda acı ve ıstırapla yüz yüze gelecektir. Fakat kanaat, merhamet ve hikmetle davranırsa, bir gölge gibi mutluluğun kendisini takip edeceğini anlamalıdır. Bu bağlamda insan, çevre krizinin, kendi içindeki psikolojik kirlilikten kaynaklandığını idrak etmek zorundadır. Bu din, ekolojik krizin temelinde saldırgan teknolojilerce kışkırtılan ve bunlarca desteklenen ben merkezli hırsın ruhi krizinin bulunduğunu düşünmüştür (Batchelor-Brown, 1997, s.57-63; Hançerlioğlu, 1976, c.I, s.197).

Hinduizm’de insan, sonu olmayan bir tenasüh zinciri içine düşmüştür. Bu dine göre insan, işlediği günah sebebiyle bitki veya hayvan olarak dünyaya tekrar gelmekten çekinmelidir. Bir sebep sonuç ilişkisi olan karma ilkesine göre insan, geçmişte yaptıklarının veya geçmişte ettiklerinin karşılığını görecektir. Onlara göre bugün insan, geçmişiyile karşı karşıya kalmıştır. Aynı zamanda bu prensip, insanın ahlâkî ve zihnî âlemde de takip etmesi gereken bir kanun bulunduğunu ifade eder. Yoga prensibi, insanın enerjisini belli bir gayeye yöneltir. Bu, insanın bedenî, zihnî ve manevî gücünü bir araya getiren egzersiz niteliği taşır. Böylece insan, tabiatüstü güçle temas kurmayı amaçlamıştır (Tümer ve Küçük, 1996, s.90-92. Karş. Yurdaydın ve Dağ, 1987 s.114-124; Smith, c.XVI, s.210; Bolay, 1987, s.107-108; Hançerlioğlu, 1976, c.II, s.325; Öztürk, 1987, s.69).

Hindulara göre insan, ormanın bir parçasıdır ve insan onu, doğal hâlinde sevmelidir. Çünkü orman, insana kimliğini verir. Onlar, orman olmazsa insanların kaybolacağına inanırlar. Bu din, insan hayatının bir ögesini ruhaniyetin teşkil ettiği, asıl ruhaniyetin doğal çevreye bağlanmadan varlığını sürdüremeyeceği ve kültürün, ruhaniyetin dışı yansımaları olduğunu kabul eder. Onlar, insanın, birbirine karşı nazik ve yardımsever olması gerektiğini, aksi halde onun, insan olamayacağını, başkalarına karşı nazik olmanın, doğaya karşı nazik olmayı kapsadığını ve doğanın selametiyle insanın selametinin birbirinden ayrılmayacağını ifade ederler. Böylece insan ekolojisi insanın selameti, toplumsal ve kültürel mirası, hac ibadeti ve ormanın ihtişamı tarafından oluşturulur (Prime, 1997, s.38-41; Hançerlioğlu, 1976, c.II, s.325).

Batıda çevre, tabii dünya anlamına gelir. Hindu düşüncesinde ise tabiatla ve insanın dünyasıyla ilişkilidir. Bu düşünce maddiyat, gerilemenin işareti sayılmıştır. Bu çerçevede insan ilgi, arkadaşlık ve kültürden mahrum kaldıkça mutluluğu, maddiyatta aramaya kalkmıştır. Bu, sanal talep doğuran batılı reklam ve tüketimle körüklenmiştir. Eğer insan, hayatın gayesini unuttur, Tanrı’nın sunduklarını tatmin duygusuyla tüketir ve maddiyata dalarsa o zaman bu insan, hırsız olacak ve maddî tabiatın hükümleriyle cezalandırılacaktır (Prime, 1997, s.108-137; Hançerlioğlu, 1976, c.II, s.325).

Konfüsyüsçülük’te, insanın evlenmemesi ve ardında çocuk bırakmadan ölmesi büyük günah sayılır. Bu dinin tanrısı Tien’dir ve o, yerdeki insanlara hükmeder. Bu dinin kurucusu Konfüçyüs insanları, barış ve refaha kavuşturmak için hekimlerin faziletlerini dikkate alan siyasi bir sistem geliştirmiştir. Bu sistemde, fitrat itibarıyla insanın iyi olduğuna itimat etmek ve hekimlerin davranışlarını örnek almak gerekir (Tümer ve Küçük, 1996, s.58-63. Karş. Smith, c.XVI, s.210; Olmstead, c.IV, s.756). Konfüçyüs’e göre üstün insan, düşkünlere yardım eden, zenginlerin servetini artırmayan, erdemli konular üzerinde düşünen ve doğruyu arayan insandır. Ona göre küçük insan, rahatını düşünen, kendi faydasını arayan ve faydanın peşinde koşandır. Bu dinde, âmir ile memur,

---

vazgeçilmezlerindedir. Eksi iki derecede kadar yaşar. Yavaş ve gösterişli büyür ve 20 litre saksılarda ev içinde ve balkon kenarlarında veya terasta rahatlıkla yetiştirilebilir. Yetiştirildiği ortama renk katar ve bu yüzden park ve bahçelerde çok kullanılan ve aranan bir bitkidir. Asidik hoş kokulu, yenilebilir hamuru ile büyük yumrulu bir meyvedir. Ham meyve olarak turşusu yapıldığı gibi pestil, köri, reçel ve jöle yapımında da kullanılmaktadır. Hint tıbbında fil elmasının birçok hastalığa iyi geldiği söylenmektedir. <http://www.botanikmarket.org/Elephanti-Apple-Fil-RElmasi-Fidani>, PR-343.html er. ta: 12.09.2017.

Turkish Studies

ebeveyn ile çocuklar, eşler ile kardeşler, arkadaşlar ile dostlar arasındaki saygıyı ifade eden beş temel insanî ilişki vardır (Tümer ve Küçük, 1996, s.64-65. Karş. Taplamacıoğlu, 1966, s.162; Mayhew, c.IV, s.755; Öztürk, 1987, s.71-72; Reitmeister, 1936, s.24-26).

Türk inancında Gök Tanrı, tek yaratıcı olarak kabul edilmiştir. Bu inanca göre Tanrı, insanların ne kadar yaşayacağını tayin etmiştir. Ayrıca bu inançta olanlar, insanların sonlu veya ölümlü olduklarını da kabul etmişlerdir. Orhun Abidelerinde “Gök Tanrı, aşağıdaki yağız yeri yarattıktan sonra, ikisi arasında insan yaratmıştır.” (Kafesoğlu, 1980, s.55-59. Karş. Kafesoğlu, 1987, s.25-30; Taplamacıoğlu, 1966, s.64-66) şeklinde bir cümleye yer verilmiştir.

Taoizm’e göre insan, dünyayı yaratan ve ilk sebep olan Tao’yu bilmeli, tabiattaki düzeni takip etmeli ve iç âlemindeki ihtirası atmalıdır. Böylece insan, ihtiraslarından kurtulduğu ve ruh temizliğine ulaştığı zaman, evrendeki düzeni takip ederek bilmediğini öğrenecektir. Tao, hiçbir şeye ihtiyacı olmadığından, insanlar da onun gibi hırstan uzaklaşırlarsa iyi bir hayata sahip olacaklardır. Lao-Tzu’ya göre doğduğunda zayıf ve yumuşak bir vücuda sahip olan insan ancak, manevî faziletleri sayesinde insan olur. Bu insan, Tao’ya benzemeye çalışmalı ve dünya nizamıyla uyum içinde yaşamalıdır (Tümer ve Küçük, 1996, s.68-74; Taplamacıoğlu, 1966, s.165-167; Yurdaydın ve Dağ, 1987 s.153-158; Smith, c.XVI, s.210; Reitmeister, 1936, s.18-22).

Zerdüştlük’e göre insan bir taraftan doğruluk, iyilik ve aydınlıkla diğer taraftan yalancılık, kötülük ve fesatçılıkla kuşatılmıştır. Bu yüzden insandan iyi tarafı seçmesi istenmiştir. Bu bağlamda insan, yaptığı tercihin olumlu yahut olumsuz neticelerini, öteki dünyada karşısında hazır bulacaktır (Tümer ve Küçük, 1996, s.109).

Yahudilik, bir yaşam tarzı olup, özü hayata saygıyı ifade eder. K. Mukaddes’in on emir ve Tevrat’ın ilk beş bölümlerinde, insan faaliyetinin her anıyla ilgili bilgiler, insan için ahlâkî emirler ve insanın kaderini tayin etme özgürlüğünün olduğuna temas etmiştir. Ona göre yok etmeme öğretisi, insanın servetini ve kabiliyetlerini israf etmemesini, yeteneğini tahrip ettiği ve aklına zarar verdiğinden uyuşturucu ve içki kullanmamasını, hayatta kalmak hâric hayvanların avlamamasını ifade eder (Rose, 1997, s.12-33; Smith, c.XVI, s.210). Çardak bayramı, insanın dünyada misafir olduğunu, çevresindeki tabii dünyanın bir parçasını da insanın oluşturduğunu ve insanın topraktan yaratılan varlık olduğunu hatırlatır. Eski Ahit’e göre insanlık bu düzenin bir parçasıdır. Tanrı onu yeryüzüne, toprağı işleyip koruması için yerleştirmiştir. Fakat insan, aynı zamanda doğru yoldan çıkma ve bütün ilişkiyi bozma kapasitesine sahip bir varlıktır (Smith, c.XVI, s.210; Rose, 1997, s.37-49; Breuilly ve Palmer, 1997, s.38; Öztürk, 1987, s.33-38).

“Allah, âdemoğluna yeri verdi.” (Mezmurlar,115:16) ayetine göre yahudilik insanı, yeryüzünde Allah’ın halifesi olarak görmüştür. “Onu kendinize tâbi kılın.” (Tekvin,1:28) ayeti ise onlara göre tabiatın sömürülmemesini ve tahrip edilmemesini anlatmıştır. “Allah, insanı kendi suretinde yarattı, onları erkek ve dişi olarak yarattı.” şeklindeki ayet, Allah suretinde yaratılan insandan bahseder ve insan, yaratıcı gücü paylaşmaya, mahlûkatı korumaya davet edilir. Bu din varlıkları insan, hayvan, bitki ve cemadat şeklinde sıralar. Bu sıralamayla onlar, üsttekinin alttakine karşı sorumluluğa ve üsttekinin alttakine önceliğine dikkat çekerler. İspanyalı bir yahudi olan Joseph Albo (1380-1435), gelenekten hareketle yeryüzündeki hiyerarşinin tepesine insanı yerleştirmiş ve onun, Allah’ın vahyini alabilme özelliğine vurgu yapmıştır (Rose, 1997, s.52-53; Smith, c.XVI, s.210; Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, 1:27-28; Mezmurlar, 115:16). Tekvin’de insanların diğer mahlûkata hâkim olabileceğini söylerken, katı bir hâkimiyet ve sömürüyü değil, sorumlu bir himâye kastedilmiştir. Tekvin’de ayrıca insanın başlangıçta vejeteryen olduğu, hayvanlardan istifadesine tufandan sonra izin verildiği, bu iznin insanın zayıflığı ile yenilecek bitkilerin azlığından tanınan bir imtiyaz olduğu ve yaratıldığı toprak olan adamah ötürü ilk insana Âdem adının verildiği belirtilmiştir (Rose, 1997, s.93-134; Smith, c.XVI, s.210).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/29

Hıristiyanlık, ilâhî kaynaklı dinlerdendir ve İsa peygamber tarafından tebliğ edilmiştir. Bu dinde de insan konusuyla ilgili bilgiler vardır. Ancak hıristiyan papazlar, kilisenin yıllarca haksızlık içerisinde yer aldığını ve sömürgecilığe, kadınların boyunduruk altına alınmasına izin verdiğini iddia etmişlerdir. Batı hıristiyanlığı kendilerine, insanlığı kâinatın en önemli unsuru görmelerini, bir dereceye kadar bunun doğal olduğunu, tabiatı fethetmek, yenmek ve üzerinde hâkimiyet kurmak gibi haklara sahip olduklarını, hatta bunu görevleri saydıklarını ve kendilerini her şeyin merkezinde görmelerini öğretmiştir (Smith, c.XVI, s.210; Breuilly ve Palmer, 1997, s.19-20;Burkle, c.III, 406; Öztürk, 1987, s.38). İnsanın doğal çevreye karşı takındığı tavırların olumsuzluğunu göstermesi açısından bunların ilginç olduğunu söylemek mümkündür.

Dünya kâinatın merkezi değilse, bu durumda insanın önemsiz olduğu ortaya çıkmıştır. Halbuki insan, onlara göre çok önemlidir ve ancak bu, onun özelliği ya da gücünden ileri gelmez. Onlara göre Tanrı, insana yüksek bir mevki bahsetmiş ise bunun, insanın ne olduğuyla alakalı olmadığını, sadece kendisinin, öyle istediği için bu makamı verdiği görüşündedirler. Yine onlara göre insanın, biyosfer olarak adlandırılan çok daha büyük canlı bir varlığın sadece küçük bir parçası olduğu, manevî duyguya sahip tek canlı olmadığı, insanın bütün yaratılışla paylaştığı esrarın bir yönünün maneviyat olduğu ve yaşayan her varlığın onun farkında olmaya başladığında geliştiği fikrini ileri sürmüşlerdir (Burkle, c.III, s.406; Breuilly ve Palmer, 1997, s.20-24; Smith, c.XVI, s.210).

Hıristiyan yazarlara göre insanlar tabiata hâkim olup onu yeniden düzenleyebileceklerini zannederek kendilerini kandırmışlardır. İnsanın kendisini tabiatın ayırmasının, kilise tarafından nasıl teşvik edildiği ve bunun, daha sonraları sorunlara nasıl yol açtığı görünen bir gerçektir. Bu, sorunlara yol açan tek neden değildir. Bir diğeri de batılı insanın, kendisini diğer insanlardan ayırmasıdır (Breuilly ve Palmer, 1997, s.25-28). İnsanlığın her şeyin merkezinde olması fikri, muharref İncil’de de görülebilir. Bunda diğer insanlara ilgi göstermek de emredilmiştir. Bununla beraber hıristiyanlık, insanı kâinatın merkezi olarak görmekten daha kötü şeylerle suçlanmıştır. Tanrı’nın ilk erkeğe ve kadına hâkimiyet verdiğinden yola çıkarak bu dinin, hâkimiyeti hükmetmeye çevirdiği ve toprağın bozulmasıyla tükenmenin sınırına gelene kadar tabî kaynakların sömürülmesinden sorumlu olduğu iddia edilmiştir. Hıristiyan geleneğinde insan Tanrı’nın suretinde yaratıldığından yaratılış içerisinde kendisini önemli görmeye meyillidir (Burkle, c.III, s.407; Breuilly ve Palmer, 1997, s.59-66).

Bergamalı yani Pergamonlu John’a göre insanlığın vazifesi, tabiatın kitaplarını yorumlamak, harika yapısı ve ahengi içerisinde kâinatı anlamak ve bunların hepsini düzenli bir şekilde dile getirmek olmalıdır. Yaratılış içerisindeki üstün kimliğini ve rolünü, insanın akıl sahibi olmasına bağlayan bu bakış açısı ekolojik krizin büyümesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Çünkü akıl, yaratılışı insanlara ve onların menfaatlerine doğru çevirme vasıtası olarak kullanılabilir. Ekolojik sorununun kaynağı da budur (Breuilly ve Palmer, 1997, s.79-80). Yine bu papaza göre insanı emsalsiz yapan, yaratma ve değiştirme kabiliyetleri ya da verilenin ötesine gitmesidir. Bu, insanın var olanı tahrip etmesine bile yol açabilir. Hıristiyan bakış açısı, yaratılışın kaderi için insanlığa ağır bir sorumluluk yükler. Bu bakış açısı insanı, dünya ve Tanrı arasındaki hayatî bağ kabul eder ve insanı, yaratılış içerisinde yaratıcı ilişkiler kurmaya muktedir olarak yaratılan tek varlık olarak görür. Bu, insanlığın dünyayı, sadece korumakla kalmayarak, ıslah etmek ve ebediyete yükseltecek kültür şekilleri içerisinde temsil etmek isteğine sahip olacak kadar derin bir saygı göstermesi anlamına gelir (Burkle, c.III, s.407; Breuilly ve Palmer, 1997, s.80-90).

İslam dini, insanın atasının Hz. Âdem olduğunu, insanın önce topraktan sonra üreyerek çoğaldığını açıklamıştır. Buna yaratılış modeli adı verilmiştir. Bu modelin dayanağı vahiy, ilahi dinler, bazı felsefeler, ideolojiler ve kültürlerin sağladığı veriler olduğu beyan edilmiştir. Tevrat, İncil ve Kurân’ın genelinde insanın yaratılışı, üremesi ve diğer varlıkların yaratılışıyla ilgili ayetler

kaydedilmiştir. Bu bilgi ve belgelerde yaratılış modeli, diğerlerine göre daha sade, doğru ve çelişkisiz olarak açıklanmıştır. Ayrıca bu modelde insanlığın ilk atasının Hz. Âdem olduğu da belirtilmiştir.

Kurân, Âdem'in topraktan yaratıldığını, insanın aslının toprak olduğunu; bu bağlamda insanın topraktan en güzel biçimde yaratıldığını ve bir nesil oluşturacak biçimde üreyerek çoğaldığını bildirmiştir. Tevrat ve İncil'de de insanın atasının Âdem olduğu ve onun, topraktan yaratıldığı belirtilmiştir. Bir ayette "Yemin olsun ki biz insanı, pişmiş kuru bir çamurdan, şekillenmiş cıvık bir balçıktan yarattık." (el-Hicr, 15/26) beyanına yer verilmiştir. Tevrat'ta bir ayette "Tanrı, yeri ve göğü yarattığında yerde bir kır fidesi, toprağı işleyecek bir adam yoktu. Çünkü o, henüz yağmur yağdırmamıştı. Tanrı, yerin toprağından insanı yarattı, hayat nefesini onun burnuna üfledi ve o, yaşayan bir insan oldu." denilmiştir (Bucaille, 1984, s.60). Böylece kutsal kitapların bildirdiğine göre insan, topraktan var edilmiştir ve yaratılış modeli de bunu ifade eder.

Toprağın bir ürünü ve yaratılışın bir veçhesini anlatan insanın balçıktan yaratılması meselesi, son yıllarda bir hayli dikkate alınmıştır. Çünkü balçık, en güzel seramiklerin yapıldığı, kendini yenileyebilen, yarı iletkenliği sebebiyle elektronik eşyaların temeli olan iletişimi sağlayan bir madde olduğu tespit edilmiştir. Balçığın olmaması halinde iletişimin olmayacağı belirtilmiştir. İşte Allah bu balçıktan insanı yani Hz. Âdem'i var etmiştir. Nutfenin ise hayvansal, bitkisel gıdalar ile su karışımından müteşekkil bir sıvı olduğu ifade edilmiştir. Bu durumda, toprağın yapısı incelendiğinde Âdem'in topraktan yaratılmış olduğu ve onun zürriyeti, toprağın özü olan nutfeye devam edildiği daha iyi anlaşılacaktır (Paşa, 1989, s.107-109; Aydın, 1987, s.94-98).

1.5.2. Bazı felsefi düşüncelerde insan

Bazı felsefelerde yeryüzündeki bütün varlıklar arasında en üstün yeteneklere sahip olanın, sadece insan olduğu belirtilmiştir. Bu düşünceler, insan hayatına girmiş ve onları derinden etkilemiştir. Düşünce dünyasında uç veren bu felsefenin insana, hayatına ilişkilerine, diğer varlıklara belli çerçevelerden yaklaşmışlardır. İşte insan, yaşadığı çevrede karşılaştığı şartların üstesinden gelmeye çalışırken felsefi sistemlerden etkilenmiş ve bunların bir kısmı, insanlığın bünyesinde derin yaralar açmış ve bir kısmı da tarihe mal olmuştur. Felsefi akımların insana, insanın yapısına, insanın doğasına, tabiattaki konumuna ve diğer varlıklarla olan ilişkilerine dair düşüncelerinin olması, bu bakımdan doğaldır. Felsefe, birçok mevzuda soru soran ve sorulara cevaplar arayan bir disiplindir. Bu bakımda o, en çok insanı ve insanla ilgili uzak ve yakın konuları işlemiştir.

Antropolojik devir felsefesinde sofistlerin düşünceleri, insana, insan düşüncesine ve insan iradesine yöneliktir. Sofistler, Sokrates öncesi Yunan felsefesinde Antropolojik ve sübjektif bir karakterin temsilcileri olmuşlardır. Tabiat kuvvetleri karşısında yer alan her insanın, aynı derecede güçsüz olduğunu söylemişlerdir. Bundan dolayı onlar, insanın toplum oluşturmakta ve devleti kurmakta eşit haklara sahip olduğunu ifade etmişlerdir (Birand, 1987, s.30-34; Gökberk, 1961, s.41-59).

Sokrates, insan sorununu incelemiş, insanlık kavramına yüce bir anlam kazandırmayı düşünmüştür. Bu filozofa göre insanın düşüncesiyle eylemi arasında tam bir uyum olması gerektiğini savunmuştur. O, insanın mutluluğa ulaşabilmesi için ilkin, kendi kendiyile uyum içerisinde olması gerektiğini ve ancak kendi kendiyile uyum içerisinde olduğu vakit insanın, gerçekten mutluluğu yakalayabileceğini iddia etmiştir. Aynı şekilde o, insanların, aslen kötü olmadıklarını ve kötülüğün önüne geçebileceklerini savunmuştur (Russel, 1987, c.I, s.193; Birand, 1987, s.37-39; Öztürk, 1987, s.84-87; Gökberk, 1961, s.47-52).

Kozmolojik devirde organik dünya ve insan konusuna pek ilgi gösterilmemiştir. Bu devirde Anaximandros, insan dâhil bütün canlı varlıklar, suda yaşayan varlıklardan geliştiğini iddia etmiştir. İnsanın sonradan karaya ayak bastığını ve orada yaşamaya başladığını iddia etmiştir. Bu devirde

ortaya çıkan pisagorculuk felsefesinde tenasüh inancı yayılmıştır. Onlara göre yaşadığı hayatın değerine göre insan, ölümden sonra ruh ya yeni bir vücut içinde ortaya çıkmış ya da aşağı bir hayvan ve bitkiye dönüşmüştür (Öztürk, 1987, s.76; Birand, 1987, s.13-16; Gökberk, 1961, s.18-20).

Herakleitos, insan ruhunun ateş olduğunu ve ateşin, kızgınlık derecesine göre insanın o denli hareketli ve canlı olduğunu söylemiştir. O, öldüğünde insan ruhunun yeniden sonsuz ateşe karışacağını iddia etmiştir. Empedokles, insan vücudunun çeşitli organlarını meydana getiren ve bütün bunları uyumlu bir düzen içinde işletip sürdürenin aşk olduğunu söylemiştir. Anaxsagoras insan vücudunun, sonsuz unsurlardan meydana geldiğini ifade etmiştir. Beslenmeyle insan, vücudunun her kısmının yapısını tazeler ve onu revize eder, demiştir (Russel, 1987, c.I, s.142; Birand, 1987, s.19-25; Öztürk, 1987, s.77). Eflâton, ruhun kimi bilgileri, bir vücut kalıbı içinde bu dünyaya inmeden önce edindiğini ve bütün bu kavramları yakından tanıdığını iddia etmiştir (Gökberk, 1961, s.60-80).

Aristo'ya göre bitki-hayvan basamağının üstünde insanlık âlemi yükselmiştir. Diğer varlıkların sıfatlarına sahip olduğu gibi insan, akla ve düşünme kabiliyetine de sahiptir. O, bitki ve hayvandan, kendi hareketlerine aklı bir düzen verebilmesi ve eylemlerini belli bir hedefe göre ayarlaması ile ayrılmıştır. İnsan ancak, eylemlerini akla uydurduğu vakit, insanlık hedefine uygun davranmış olur. İnsanın en yüksek özelliği, düşünmek ve bilmektir. Bu filozofa göre insanın âlem karşısındaki durumu, bütün öteki canlı varlıklardan farklıdır. İnsan yeryüzündeki diğer varlıklar arasında Tanrı'ya en çok benzeyeni ve ona en çok yaklaşmış olanıdır. İnsan, akla sahip olduğundan üstün bilgiler elde etmeye kabiliyetli olup, Tanrı'yı, varlığı, oluşu ve oluşun sebeplerini kavrayabilecek durumda olan tek varlıktır. İnsan dik durması, başını yüksekte taşıyabilmesi, bakışlarını uzaklara ve gökyüzüne çevirebilmesi sayesinde yeryüzündeki bütün öteki varlıklardan ayrılır. İnsan eli, çok çeşitli kullanışlara elverişli bir âlet gibidir. Yine bu filozofa göre insan vücudu, düzenli işleyişiyle yeknesak ve düzenli bir organizma, gerçek bir kozmostur. İnsan ayrıca söz söyleyebilmekle de hayvandan ayrılır. İnsan, kendi cinsinden olan varlıklarla sosyal münasebetlerde bulunur ve sosyal duygular taşır. Hak ve adalete dayanan, göreneklere sahip olan bir topluluk düzenini, yalnız akla ve dile sahip olan insan meydana getirebilir (Birand, 1987, s.80; Hançerlioğlu, 1976, c.I, s.95; Öztürk, 1987, s.92; Russel, 1987, c.I, s.325; Gökberk, 1961, s.80).

Helenistik felsefede Stoacılara göre insan, akla yani logosu sahip olan bir varlıktır. Bu logos, âleme hâkim olan logosun cinsindedir. Onlar, mutluluğun insanın kaderine bağlı olduğunu ve onun kendini mutlu kılabileceğini; insanın tanrısal bir kaynaktan geldiğini, dünyadaki ödevinin üstünlüğünü kabul ettiğini ve bunun, önemli olduğunu savunmuşlardır. Onlar, insan psikolojisi anlayışında materyalist bir düşünceye sahiptirler ve ahlâkın hedefini, tabiatla insan arasındaki uyuma bağlamışlardır. Bu da insanın, âlemin bütününü ve kendisiyle uyum hâlinde olabilmesine bağlıdır. İnsanın kendisiyle uyum içinde olması, aklın kanununa boyun eğmekle mümkündür. İnsan, bu logos sayesinde öteki varlıklardan üstün olmuştur (Öztürk, 1987, s. 97-104; Birand, 1987, s.98-102).

Panaitios, insanın ruhuyla vücudunun karşılıklı olarak birbirlerine bağlı olduğunu savunur. Duyu organlarıyla insan dış dünyayı kavrar. Vücudu harekete geçiren ruhtur. Tanrı ruhla vücudu bir birlik olarak yaratmıştır. Bu birlik ölümle bozulur. İnsan tanrı hakkında bilgiye sahip olabilen tek varlıktır. İnsan akli sayesinde bütün öteki varlıklardan üstündür. Bu sayede insan onlara hâkim olmasını, onlardan yararlanmasını ve kendini çevreleyen varlıkları faydalı yahut zararlı olmasına göre değerlendirmesini bilir. Bu filozof, insanda iki yön olduğunu kabul eder. İlki, insanlıkla ilgili olan fertlerdeki genel insan sıfatlarını; ikincisi, insanın kendisiyle ilgili olan ferdî niteliklerini ifade eder. Bu ferdî sıfatlar, insanın kabiliyetini, şahsî karakterini, yaşadığı çevresini ve aile muhitini ihtiva eder (Birand, 1987, s.114-116).

Turkish Studies

Dinî devir felsefesinde, iyi ve kötü kuvvet kabul edilerek bunların insan üzerindeki tesirleri konuşulmuştur. Mücadele alanının insan ruhu olduğu ifade edilmiştir. Hıristiyan felsefesinde insanın, Tanrı tarafından yaratıldığı savunulmuştur. İnsanın Tanrı karşısındaki durumunun, yaratılanın yaratıcı karşısındaki durumu gibi olduğu kabul edilmiştir. İnsanlar, yola gelmeleri ve Tanrı'ya dönmeleri için bir vücutla donatılmıştır. Tanrı, insanları yaratırken onlara, kendi irade hürriyetine benzeyen bir irade vermiştir (Birand, 1987, s.120-130; Russel, 1987, II, 59-66; Gökberk, 1961, s.100-147). Diğer felsefi düşüncelerde de insan farklı şekillerde ele alınmıştır; fakat bunlar, insanın manevî yönünü hep ihmal etmişlerdir. Bu yüzyıldaki çevre sorunlarının ve insan ekolojisindeki olumsuzlukların temelinde de böylesi bir insan tasavvurunun bulunduğu yetkililerce ifade edilmiştir.

1.5.3. Bazı ideolojilerde insan

İnsan, tarihsel süreçlerde kurduğu sistemlere ve ürettiği kimi ideolojilere sahip olmuştur. Bunların bir kısmı belirli ölçülerde insanın kendisine ve çevresine yararlı olmuşken, diğer bir kısmı ise, pek çok insanın felâketine ve çevresinin tahrip edilmesine yol açmıştır. Hatta tarih bize, düşüncelerine bağlılıkla ideolojisi uğrunda savaşmış insanların var olduğunu haber vermiştir.³ İdeoloji, siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan bir hükümet, parti veya grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünü (<http://www.tdk.gov.tr/index.php?er.tar.18.06.2017>) olarak tanımlanmıştır. Burada dünyada gelmiş geçmiş bütün ideolojilerin insan telakkileri ele alınmamıştır. Aksine sadece darvinizm, endivüdüalizm, ekzistansiyalizm, fiksizm, finalizm, komünizm, kreasyonizm, marksizm, mekanizm, personalizm ve ümanizm gibi ideolojilerin insana bakışları özlü bir biçimde işlenmiştir.

Darvinizm, insanın hayvan soyundan türediğini, insanın atasının maymuna benzeyen bir varlık olduğunu iddia etmiştir. Bu ideolojide insan, hayvana indirgenerek menşei izah edilmiştir. Darwin, kitabında insanın vücut yapısını, embriyonal gelişimini ve güdük kalmış organlarının türediğinin birer kanıtı kabul etmiş (Hançerlioğlu, 1976, c.I, s.269) ve bununla o, materyalizme aradığı malzemeyi vermiştir. Bu ideoloji, insanı manevî boyutundan, değerlerinden ve ahlakiliğinden soyutlamaya çalışmış (Darwin, 1973, s.13-18 ve 35-70; Bolay, 1987, s.42-46; Sezal, 1981, s.40) ve insana verebileceği bir şey yoktur.

Endivüdüalizm, bireycilik de denilen bu ideolojide insan, kendi kendine yeterli bir varlık olarak görülmüştür. Varlığını oluşturan parçalara yabancı unsurlar, onun dışındadır. O, kendi dışındaki her varlığa karşı koyabilen tek varlık olarak değerlendirilmiştir (Hançerlioğlu, 1976, c.II, s.52; Bolay, 1987, s.73-74). Bu ideoloji, insanı Tanrı'dan yani, her şeyin bağlı bulunduğu o varlıktan bağımsız sayarak ciddi bir hastalığa yakalanmıştır.

Ekzistansiyalizm'de insanın hür olması, Tanrı'nın olmadığı fikrine dayandırılmıştır. Böylece günlük hayattaki müşahhas varlığını ele alınan insan, kendisi ve hürriyetinin yaratıcısı olarak görülmüştür. Bu ideolojide insan, en başta yaratıcısından, tabiatan, cemiyetten ve kişiden ayrılmıştır. Böylece ideoloji insanı yapayalnız kalmış ve bu âleme atılmış zavallı bir varlık olarak görülmüştür (Bolay, 1987, s.69; Sezal, 1981, s.132; Ferm, 1950, s.343). Bu ideolojide de insan, Tanrı'dan yani her şeyin bağlı bulunduğu o varlıktan bağımsız sayılarak ciddi bir yanılgıya düşmüştür.

Fiksizm, nevelerin sabitliği ile değişmezliğini savunmuştur. Bu bağlamda insan dâhil âlemde herhangi bir tekâmülün ve istihalenin olmadığını söylemiştir (Hançerlioğlu, 1976, c.II, s.166; Bolay, 1987, s.96). Fiksizm burada, insanın tekâmül etmediğini ve herhangi bir dönüşüm geçirmediğini

³ Mesala Adolf Hitler (1889-1945)'in Mein Kampf yani Kavgam adlı eserindeki her kelime başına, ideolojisini yerleştirmek adına yüz yirmi beş kişi ölmüştür ki bu gerçekten büyük bir felaket kabul edilmiştir. Bkz. Downs, 1995, s.164-183.

dillendirmiştir ki bu, en azından insanın dikey boyutunun kabul edildiğini ifade etmesiyle kayda değer bir görüştür.

Finalizm, gayecilik de denilen bu ideolojiye göre, her varlık belli bir gayeyle meydana gelmiştir. Her hâdisenin bir gayesi olduğu ileri sürülmüştür. Âlemde, haricî ve dâhilî olmak üzere iki tür finalizmin varlığından söz edilmiştir. Kurân'da belirtilen varlıkların boş yere yaratılmadığı, her varlığın bir gayesi olduğu, bütün varlıkların insanın istifadesine sunulduğu, insanın da daha üstün bir gaye için yaratıldığı düşüncesine harici finalizm denilmiştir. Ayrıca finalizm, âlemde var olan haricî teleolojiye ve nizama dikkat çekmiştir. İnsanın bunları düşünmesini ve Allah'ın varlığı ve teklifine delil çıkarmasını istemiştir. Dâhilî finalizm, insanın vücudundaki iç ve dış organların her birinin yekdiğerleriyle işbirliği içinde işlediğini ve bu nedenle vücudun bütünü için muntazam bir şekilde çalıştığını ifade etmek üzere kullanılmıştır (Hançerlioğlu, 1976, c.II, s.168; Bolay, 1987, s.97). Bu ideolojinin insanı değerlendirmede önemli noktalara vurgu yaptığı tespit edilmiştir.

Komünizm, ferdi mülkiyetin, zengin sınıfın kalkmasını ve bunların yerine bolluğun gerçekleşmesini şart koşan tarihî, politik ve pratik bir ideolojidir. Komünizme göre insan, hayvandan bir kademe üstün bir varlıktır. Bu ideoloji mal, mülk, üretim ve tüketimde insanın ortaklığını savunmuştur. Bu ideoloji, enternasyonalist bir karakterde olduğundan yaratıcının insanda var ettiği din, ırk ve milliyet farklılıklarını reddetmiştir. Bu doktrin, insana işçi sınıfı bilincinin verilmesini ve merkeziyetçi bir anlayışla örgütlenmesini savunmuştur. (Thomas, c.XVII, s.461; Bolay, 1987, s.134-135; Sezal, 1981, s.28).

Kreasyonizm, ideolojik ve felsefî bir düşüncedir. Bunlar; Allah'ın bütün kâinatı ve evrendeki her çeşit varlığı -buna insan da dâhildir- var ettiğini belirtmişlerdir. Onlara göre, Allah âlemi tanzim etmiştir ve hâlâ idare etmektedir (Bolay, 1987, s.140; Hançerlioğlu, 1976, c.III, s.335). Bu ideolojinin insana bakışının olumlu olduğu ifade edilmiştir.

Marksizm, Tanrı'nın varlığını kabul etmemiş ve bunun sonucunda insana sonsuz hürriyet tanımıştır. Ona göre insan, kendi kendini varlığa getirmiştir. Bu ideolojide işçi sınıfı ön planda tutulmuş ve işçilerin yönettiği bir devlet hayal edilmiştir. Yine bu düşüncede sınıfsız bir insan toplumu özleminde bahsedilmiştir. Onlara göre aslında insanın, yaratıcı kabul edilen maddenin mahsulü olduğu tezi savunulmuştur. İnsan, bu ideolojide geleneğe başkaldırmaya ve onu yok etmeye çok özendirilmiştir (Hançerlioğlu, 1976, c.IV, s.97; Bolay, 1987, s.159).

Mekanizmin insanın makineye benzetilmesinden doğan bir düşünce olduğu belirtilmiştir. Dekart'ın hayat anlayışının mekanist olduğu ifade edilmiştir. Bu bakımdan insan da dâhil olmak üzere, bütün canlı varlıkların uzvi hayatının, son derece karmaşık birtakım makinelerden başka bir şey olmadığı dile getirilmiştir. (Hançerlioğlu, 1976, c.IV, s.122; Bolay, 1987, s.171). Bu ideoloji, insanı açıklamada âdeta saçmalamış ve tesadüfiliğe de yol açmıştır.

Personalizm, değerler probleminde öncelik veren, insanın en önemli faaliyetlerinden birisi olarak dini kabul eden ve dünyayı bir Allah'a inanma zemini olarak bir sistem olarak tarif edilmiştir. Bu ideoloji, insanın hur bir varlık olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca insan, sosyal bir varlık olarak bir tek aile ve millet olma amacına ulaşmak için çalışmıştır. Bunun için o, öteki insanlarla ilişki kurarak yaşamayı amaç edinmiştir. Zira bu ideolojiye modern dünya, insanı bölmüş ve parçalamıştır. Bu ideolojiyi savunan Mounier, bu sorunu aşmak için, bireyleri yeniden bir araya getirmek, onda ruh ile bedeni beraber düşünmek, düşünce ile aksiyonu kaynaştırmak için uğraştığını ifade etmiştir. Bu ideolojiye göre insan, yapmaktan ve sahip olmaktan önce var olması gereken bir özne olarak görülmüştür. Yine bu ideoloji, insanın her çeşit iktisadi, sosyal ve ideolojik sıkıntı ve yabancılaşma şekillerinden kurtulmasını ve gerçek hürriyetine kavuşması için devamlı bir gayret içinde olmasını ileri sürmüştür (Hançerlioğlu, 1976, c.V, s.178; Ferm, 1950, s.340-353; Bolay, 1987, s.204-205).

Turkish Studies

Aziz Lahbâbî, İslâmiyet'te şahsa ve şahsiyete verilen büyük öneme dikkat çekmiştir. Yazara göre varlıkta şahsiyetleşme hem genişliğine ve hem de derinliğine oluşmuştur. Genişliğine olanı, zaman, ufuk ve çevre iklimi içinde gerçekleştiği, derinliğine olanı ise değerlerle ve mülkiyetle mümkün olduğu dile getirilmiştir. Şahsiyetçilik, insanı sürünün varlığında eritmeyip, onu kendi hür iradesi, bağlandığı inançları, ruhi münasebetleri ve taşıdığı mesuliyetler ile ele almıştır. Bu şahıs, artık hiçbir zaman fert olarak görülmemiştir. Bu bağlamda müslümanın insanlığının, müslüman şahsiyetinden hiçbir zaman ayrılmadığı ve aksine şahsiyetinin özü hâline geldiği ifade edilmiştir. Müslüman denen şahıs, bundan böyle yeryüzünde Allah'ın halifesi, kutsal sorumluluğun taşıyıcısı, manevî bir bütün, mesuliyet merkezli düşünen, hür iradesiyle inanıp hareket eden müstakil bir varlık olarak telakki edilmiştir (Bolay, 1987, s.206).

İnsanın kişilik eğitimi yapılırken de bir takım ilkelere dayanmak gereklidir. İnanan insanların davranış biçimleri belirlenirken Kur'an'ın bu konuda ortaya koyduğu ilkeler ana ilke konumunda olacaktır. Bu ilkeler belirlenirken Kur'an'a müracaat zorunlu bir eylemdir. (ayrıntılar için bkz. Abay, 2015, s.227-228)

Hümanizmin genellikle faaliyetlerinin merkezine insanı yerleştiren bir felsefi doktrin ve ideoloji olduğu ifade edilmiştir. Bu ideoloji, insanı sadece biyolojik bir tür olarak değil, fakat aynı zamanda yüksek bir değer olarak kabul etmiştir. Bu anlayışta insanın ahlakilik niteliği, kendinde ve başkalarında insanî olan her şeyi geliştirmeyi amaçladığı ve gerçek hayatın bütün şartlarını temin ettiği gibi hususlar ön planda tutulmuştur (Bolay, 1987, s.283).

SONUÇ

İnsan telakkileri bağlamında genel anlamın yanında büyük dinler, felsefi düşünceler ve ideolojilerin insana bakışlarının incelendiği bu araştırmada bazı sonuçlara varılmıştır. Bu sonuçlar, aşağıda dört ana başlık altında beyan edilmiştir.

İlkin genel manada insan üzerinde durulmuştur. İnsan, değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Her bilim dalı insanı kendi penceresinden değerlendirmiştir. Fakat insanı doğruya en yakın olarak değerlendirenler de olmuştur. İnsanın menşei konusunda iki bir model ve savdan bahsedilmiştir. Yaratılış modeline göre insan, topraktan ve Allah tarafından yaratılmıştır. Diğer tezde ise insanın tabii seleksiyon sonucu varlığı bir tekâmüle ulaştığı ifade edilmiştir. İnsanın birçok niteliğinden den edilmiştir. Yine insan, birçok alanda faaliyet gösteren bir varlık olarak değerlendirilmiştir. İnsanın çevresini oluşturan birçok unsurun varlığına vurgu yapılmıştır. İnsan ile ilgili birçok bilim dalı kurulmuş ve insan, bu bilim dalındaki kurallar doğrultusunda belirlenmeye gayret edilmiştir.

İkinci olarak büyük dinlerin insana bakış açıları değerlendirilmiştir. Her din kendi penceresinden insanı değerlendirmiştir. Fakat vahye dayalı dinlerden özellikle İslam, insana en yüce değeri veren bir din olmuştur. Bozuk veya değiştirilmiş dinlerden olan yahudilik ve hıristiyanlık da belli sınırlar dâhilinde insanı açıklama girişiminde bulunmuştur. Fakat özellikle hıristiyanlık, insanla ilgili oldukça olumsuz görüşler dile getirmiştir. Özellikle kilise, insanın tabiatı boyunduruk altına almasından bile söz edebilmiştir. Diğer milli veya yerelden doğup evrensel hale gelmiş dinler de insanı belli ilkeler dâhilinde açıklamaya girişmişlerdir.

Üçüncü olarak bazı felsefi düşüncelerin insan telakkileri dile getirilmiştir. İlkçağdan beri değişen felsefi sistemler de insanı açıklama girişimindeki yerlerini almışlardır. İlk çağ felsefelerinde insana daha fazla saygıyla davranan bir düşünce hâkimken aydınlanma felsefesinde ve özellikle de pozitivist felsefe insan, tanrıya muhtaç olmayan bir varlık olarak gösterilmiştir. Bu felsefe, daha sonradan insanın tabiata egemen olmasından söz etmiştir. Bu da çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda çevre sorunları, aslında insanın belirlenmesinden doğan bir sorun

olduğu da ifade edilmiştir. Dini devir felsefesinde ise daha çok kutsal metinlerin yorumlanması cihetine gidilmesi sebebiyle insana daha saygın bir konum verilmiştir.

Dördüncü olarak kimi ideolojilerin insanı algılama biçimleri üzerinde durulmuştur. İdeolojiler de insanı değerlendirmek yoluna başvurmuşlardır. Bazı ideolojiler insana evrende çok olumlu bir yer verirken diğerleri daha olumsuz bir bakış açısı sergilemiştir. İnsanlar, ideolojileri uğrunda çık kavgaya vermişler ve diğer insan kardeşlerinin kanına geçmişlerdir. Hitler ve sosyalist ideolojilerin bu konuda karneleri oldukça kötüdür. Aynı şekilde sömürgecilik ve materyalist ideolojiler de insanı veya dünyayı egemenlik altına almak için çok uğraşmışlar ve milyonlarca insanın hayatını söndürmüşlerdir. Bu olumsuzluklarına rağmen bazı ideolojiler ise insanlığı aydınlatmışlardır. Bu manada sınırlı sorumlu manada Hz. Muhammed'in ideoloji, tarihsel anlamda uygulanmış olması bakımından en net ve en canlı örnek olarak değerlendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Abay, A. (2012). Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri, İstanbul: Düşün.
- Abdülbâkî, F. (1982). el-Mucemu'l-Mufehres, İstanbul: Çağrı.
- Adler, A. (1973). İnsan Tabiatını Tanıma, Ankara: Tur.
- Ağakay, M. (1969). Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydın, H. (1987). Yaratılış ve Gayelilik, Ankara: DİB.
- Batchelor, M.-Brown, K. (1997). Budizm ve Ekoloji, 1997: İğdaş.
- Berkok, İ. (1960). Kurtuluş Yolu, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Birand, K. (1987). İlkçağ Felsefesi Tarihi, Ankara: AÜİF.
- Bolay, S. H. (1987). Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ankara: Akçağ.
- Breuilly, E.-Palmer, M. (1997). Hristiyanlık ve Ekoloji, İstanbul: İğdaş.
- Bucaille, M. (1984). Tevrat, İnciller ve Kur'an, Ankara: DİB.
- Burkle, H.R. (?), Christianity, (?): WBE.
- Calhoun, Robert L. (1965). What is Man? USA: Assaciation Press.
- Carrel, A. (1965) İnsan, Bu Meçhul, 1965: Arif Bolat Kitabevi.
- Cevherî, İ. H. (2009). Sıhâh, Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Coon, C.S. (?). Man, (?): WBE.
- Cuber, J.F. (?). Ideology, (?): WBE.
- Darwin, C. (1973). İnsanın Türeyişi, İstanbul: Onur.
- Doğan, M. (1996). Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul: İz.
- Downs, R. (1995). Dünyayı Değiştiren Kitaplar, İstanbul: Ötüken.
- Edel, M. (?). Antropology, (?): WBE.
- Ferm, V. (1950). History of Philosophical Systems, USA: Philosophical Library.
- Gardner, W.U. (?). Human Body, (?): WBE.
- Gehlen, A. (1954). İnsan, İstanbul: İÜEF.
- Genç, H. M. (1994). Yaratılış ve Evrim Teorileri, İstanbul: Beyan.
- Gökberk, M. (1961). Felsefe Tarihi, İstanbul: İÜEF.
- Guénon, R. (1989). İslâm Maneviyatı ve Taoculuğa Toplubakış, İstanbul: İnsan.
- Güvenç, B. (1991). İnsan ve Kültür, İstanbul: Remzi.

- Hançerlioğlu, O. (1976). Felsefe Ansiklopedisi (I-V), İstanbul: Remzi.
- Hançerlioğlu, O. (1963). Düşünce Tarihi, İstanbul: Varlık.
- Hanna, P. (?). Social Science, (?): WBE.
- İbn Manzûr, M. M. (2001). Lisânu'l-Arab, Beyrut: Dâru Sâdır, Beyrut.
- Kafesoğlu, İ. (1980), Eski Türk Dini, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kafesoğlu, İ. (1987), Türk Bozkır Kültürü, Ankara: TKAE.
- Knowles, M. (?). Social Phscology, (?): WBE.
- Kösemihal, N. Ş. (1955). Sosyoloji Tarihi, İstanbul: İÜEF.
- Mayhew, G. N. (?). Buddhists, (?): WBE.
- Mayhew, G. N. (?). Confucianists, (?): WBE.
- Mengüşoğlu, T. (1979), İnsan ve Hayvan-Dünya ve Çevre, İstanbul: İÜEF.
- Morrison, A. C. (1979). İnsan Kainat ve Ötesi, İstanbul: Dergah.
- Olmstead, C. E. (?). Confucius, (?): WBE.
- Öztürk, H. (1987). Düşünce ve Uygarlık Tarihi, Ankara: Ülke.
- Paşa, A. M. (1989). Yaratılış ve Ötesi, İstanbul: KBYB.
- Pınar, S. (1973). İnsanlığın Sorunları, İstanbul: Pınar.
- Prime, R. (1997), Hinduizm ve Ekoloji, İstanbul: İgdaş.
- Reitmeister, L. A. (1936). The Gist of Philosophy, USA: Cornwall Press.
- Rose, A. (1997). Yahudilik ve Ekoloji, İstanbul: İgdaş.
- Rose, A. M. (?). Sociology, (?): WBE.
- Rostant, J. (1964). Biyolojik Açından İnsan, İstanbul: Varlık.
- Ruben, W. (1947). Buddhizm Tarihi, Ankara: ADTCF.
- Russel, B. (1987). Batı Felsefesi Tarihi (I-III), İstanbul: Say.
- Sezal, İ. (1981). Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar, Ankara: Birlik.
- Sinclair, J. (1988). Collins Cobuild English Dictionary, London: Logman Press.
- Smith, H. C. (?). Religion, (?): WBE.
- Şeriati, A. (1988). Toplumbilim Üzerine, İstanbul: Bir.
- Şeriati, A. (1985).İnsanın Dört Zindanı, İstanbul: Bir.
- Taplamacıoğlu, M. (1966). Karşılaştırmalı Dinler Tarihi, Ankara: Güneş.
- Thomas, N. (?). Communism, (?): WBE.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (1996). Dinler Tarihi, Ankara: Ocak.
- Yurdaydın, H. G-Dağ, M. (1987). Dinler Tarihi, Ankara: Gündüz.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza. (1891). Tâcu'l-Arûs, Beyrut: Daru Sâdır.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/29